

Osakligt och ensidigt

En granskning av hur kristendomen framställs
i den svenska skolans läroböcker

SKOLANS VÄRDEGRUND OCH UPPDRAG

Saklighet och allsidighet

Skolan ska vara öppen för skilda uppfattningar och uppmuntra att de förs fram
Den ska framhålla betydelsen av personliga ställningstaganden och ge möjlighet
sådana. Undervisningen ska vara saklig och allsidig. Alla föräldrar ska med samma
förtroende kunna skicka sina barn till skolan, förvissade om att barnen inte blir
ensidigt påverkade till förmån för den ena eller andra åskådningen.

Alla som verkar i skolan ska hävda de grundläggande värden som anges
i denna läroplan och klart ta avstånd från det som strider mot dem.

kvärdig utbildning

Sofia Ödman

Per Ewert

Crister Andersson

CLAPHAMINSTITUTET

Rapport 7:2022

Copyright: Claphaminstitutet och författarna

Omslagsbild: Sofia Ödman

Om rapportförfattarna:

Sofia Ödman är leg mellanstadielärare i religionskunskap och barnpedagog inom Evangelisk Luthersk Mission.

Per Ewert är direktor vid Claphaminstitutet, aktuell med doktorsavhandling om svensk sekulärindividualism samt boken "Landet som glömde Gud", leg lärare i religionskunskap för grundskolan och gymnasiet.

Crister Andersson är fil mag och fd grundskole- och gymnasielärare i naturvetenskap och matematik.

Produktion: ADD Reklambyrå

ISBN: 978-91-88163-19-6

Innehåll

1. Inledning	5
1.1 Rapportens syfte	6
1.2 Material och avgränsningar	6
1.3 Metod	6
2. Bakgrund och tidigare forskning	8
3. Nationella styrdokument	10
3.1 Läroplanen.	10
3.2 Kursplaner och ämnesplaner.	10
3.2.1 Grundskolan – Religionskunskap.	10
3.2.2 Gymnasiet – Naturvetenskapliga ämnen	11
4. Översikt av läromedlens innehåll och upplägg	12
4.1 Mellanstadiet – Religionskunskap	12
4.2 Högstadiet – Religionskunskap.	13
4.3 Gymnasiet – Naturvetenskapliga ämnen	14
5. Resultat och analys	15
5.1 Mellanstadiet – Religionskunskap	15
5.1.1 Utkik religion – Gleerups	15
5.1.2 Upptäck religion – Liber	20
5.1.3 PULS Religion – Natur & Kultur.	25
5.2 Högstadiet – Religionskunskap.	29
5.2.1 Utkik Religion - Gleerups	29
5.2.2 SOS Religion – Liber	33
5.2.3 SOL Nova – Natur & Kultur	36
5.2.4 Prio Religion – Sanoma	40
5.3 Gymnasiet – Naturvetenskapliga ämnen	42
5.3.1 Naturvetenskapen och kyrkan	42
5.3.2 Vetenskapens gränser.	45
5.3.3 Saklighet	46
5.3.4 Allsidighet	48

6. Sammanfattning och slutanalys51
6.1 Mellanstadiet – Religionskunskap51
6.2 Högstadiet - religionskunskap52
6.3 Gymnasiet – naturvetenskapliga ämnen	53
6.4 Slutliga kommentarer och rekommendationer54
Referenser58

1. Inledning

Vid vårt köksbord har jag (Sofia) och min man flera gånger samtalat med våra barn om hur den kristna tron beskrivs i deras läroböcker i religionskunskap. Ett barn har fått fel på en uppgift för att han skrev att Gamla testamentet innehåller 39 böcker, medan läroboken sade att det innehåller 50 böcker. Ett annat barn har saknat beskrivningen av hur det är att vara kristen – gemenskapen, nåden, gudstjänsten och sångerna. När jag själv läste i ett av barnens läroböcker funderade jag på vad läromedlen egentligen säger om vem Jesus är och vad han kom för att göra. Utifrån dessa samtal har jag funderat vidare på hur läroböcker i religionskunskap presenterar kristendomen. Får eleverna en rättvisande bild av vad kristen tro är och vad den innebär för någon som är kristen?

Vidare har jag haft samtal med mina barn kring naturvetenskapliga frågor och en kristen världsbild. Naturvetenskapens upptäckter är fantastiska och det är underbart att barnen får utforska olika områden inom fysik, kemi och biologi. Samtidigt har jag märkt att det inte finns något större utrymme för en kristen världsbild i undervisning och läromedel. Hjälper läroböckerna eleverna att fundera kring de filosofiska och etiska frågor som berör naturvetenskapen? Får eleverna möjlighet att utforska hypoteser där naturvetenskapen inte kan ge några fasta svar, som orsaken till universums uppkomst eller hur livet uppstått? Dessa frågor har väckt ett intresse att analysera läromedel, särskilt med anledning av att det just nu är aktuellt med nya kursplaner i grundskolan och till viss del i gymnasiet.

Vi andra författare av denna rapport har erfarenheter från läraryrket, men också som läromedelsförfattare. Vi har noterat att formuleringar i skolornas läroböcker skaver, dels mot vår personliga övertygelse som troende kristna, men också mot de krav som skolans styrdokument faktiskt ställer på undervisningen och det sakliga ämnesinnehåll vi velat förmedla till våra elever.

Sveriges kristna råd släppte 2019 en rapport som slog fast: "Varannan troende ungdom upplever sig kränkt på grund av det svenska samhällets problematiska förhållandet [sic!] till religion. Det gäller inte minst i skolan."¹ 2020 släppte Claphaminstitutet rapporten *Kränkt för sin tro* som visar på att kristna skolungdomar upplever en sekulär intolerans mot kristen tro.² Karin Kittelmann Flensner visar i sin doktorsavhandling *Religious Education in Contemporary Pluralistic Sweden* på en sekulär norm i klassrummet vid undervisning i religionskunskap.³ Utifrån det bemötande kristna elever fått av andra personer i skolan och den attityd som råder i svensk skolundervisning är det av intresse att analysera vad eleverna möter i sina läroböcker. Detta är också en del av anledningen till att vi valt att göra denna rapport.

1 Varannan kristen ungdom upplever sig kränkt för sin tro, Stockholm: Sveriges kristna råd, 2019, <https://www.skr.org/wpcontent/uploads/2020/02/unga-troende-i-samhallet-16-sidor-den-29-april2020.pdf>, 13.

2 Johan Eddebo, Per Ewert & Sven Magnusson 2020, *Kränkt för sin tro. Kristna ungdomars upplevelse av sekulär intolerans i dagens svenska skola*, Claphaminstitutet, rapport 4:2020. https://www.claphaminstitutet.se/wp-content/uploads/2020/09/ClapRapport4_helpdfhemsida.pdf.

3 Karin Kittelmann Flensner, *Religious Education in Contemporary Pluralistic Sweden*. Diss., Göteborgs universitet, 2015, https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/40808/1/gupea_2077_40808_1.pdf.

1.1 Rapportens syfte

Syftet med denna rapport är att analysera hur ledande läroböcker i den svenska skolan stämmer överens med läroplanens krav på att skolans undervisning ska vara saklig och allsidig, med särskilt fokus på hur läroböckerna relaterar till kristendomen.

Studien inriktar sig både på det som *sägs* och det som *inte* sägs i läroböckerna, för att ge en fördjupad beskrivning av huruvida läroböckerna uppvisar brister i relation till kurs- och ämnesplanernas formuleringar om ämnenas centrala innehåll.

1.2 Material och avgränsningar

Den här studien avgränsar sig till aktuella tryckta läromedel i religionskunskap för mellanstadiet och högstadiet, samt i naturvetenskapliga ämnen för gymnasiet, genomgående från de fyra dominerande läromedelsförlagen i Sverige: Gleerups, Liber, Natur & Kultur samt Sanoma.

De stora förlagen tillhandahåller både tryckta, digitala och kombinerade läromedel. Med hänsyn till studiens begränsade omfång och tid har vi begränsat rapporten till tryckta läromedel i form av grundböcker för respektive stadium.

Analysen av religionsböckerna undersöker avsnitten om kristendomen. Eftersom kristendomen har sina rötter i judendomen, och den judiska Tanach är identisk med Gamla testamentet tar analysen även med de avsnitt i judendomskapiteln som behandlar Gamla testamentet. I analysen lyfter vi enbart de delar som har betydelse för skildringen av kristendomen och gör ingen analys av de övriga beskrivningarna av judendomen.

Den naturvetenskapliga delen av rapporten begränsar sig till läroböcker i fysik, biologi och naturkunskap på gymnasiet. Läroböckerna i kemi innehåller mycket lite av intresse för de aspekter vi undersöker, och de finns därför inte med i studien.

1.3 Metod

Detta är en kvalitativ litteraturstudie av ovan nämnda läromedel. Varje lärobok prövas mot läroplanens grundläggande skrivningar om saklighet och allsidighet samt relevanta formuleringar i kurs- och ämnesplaner för ämnet religionskunskap på grundskolan samt naturvetenskapliga ämnen på gymnasiet.

Böckerna för mellan- och högstadiet analyseras först en i taget. Därefter följer en jämförande analys för respektive stadium. I gymnasiedelen granskas fler böcker, eftersom naturvetenskap inrymmer flera olika ämnen, och dessa böcker analyseras därför istället tematiskt. Avslutningsvis gör vi en övergripande sammanfattning av hela florans av läroböcker samt vilka mönster som framträder i materialet. Därefter landar vi i ett antal slutsatser och rekommendationer till lärare, myndigheter och läromedelsförlag.

När det gäller böckernas saklighet och allsidighet granskar vi religionsläroböckernas formuleringar i relation till vad som är allmänt vedertaget i beskrivningar

av Bibeln, läror och riter inom kristen tro och som kan anses vara konsensus i de stora kyrkotraditionerna. På flera punkter som tas upp i läroböckerna finns det skillnader mellan kristna kyrkor och samfund. Denna rapport slår inte fast om läroböckerna håller god kvalitet ur ett visst trossamfunds synvinkel, utan huruvida den generella beskrivningen av kristendomen samt specifika beskrivningar av trossamfund eller grenar av kyrkotrådet är sakliga och allsidiga.

För att ge en lättillgänglig jämförelse analyserar vi läroböcker i samma ämne under samma rubriker, utifrån hur de uppfyller läroplanen och kurs- respektive ämnesplanernas formuleringar om ämnets centrala innehåll. I fråga om saklighet granskas religionsläroböckerna under rubrikerna *Sakinformation i relation till Bibeln, Kopplingar mellan judendom och kristendom samt GT och NT, Teologi och ideologi*. När det gäller allsidighet granskas böckerna under rubrikerna *Urval av berättelser från Bibeln, Beskrivning av kyrkans historia och olika kyrkotraditioner*.

I gymnasiedelen analyseras böckerna tematiskt, utifrån följande rubriker: *Vetenskapen och kyrkan, Naturvetenskapens gränser*, samt övergripande utifrån kraven på saklighet och allsidighet.

2. Bakgrund och tidigare forskning

Svensk skola genomgick under 1900-talet en stark sekularisering. Från 1919 års undervisningsplan, via 1946 års Skolkommision och fram till den nya grundskolan 1962 präglades utvecklingen av en alltmer sekulär och individualistisk pedagogik. Det stora sekulära språnget togs dock inför den nya gymnasieskolan 1965, där kristendomsämnet togs bort trots historiens starkaste folkliga opinionsyttring med 2,1 miljoner namnunderskrifter i protest mot regeringens planer på att införa en kristendomskritisk religionskunskap som ersättning för den tidigare kristendomsundervisningen. Motsvarande förändring skedde fyra år senare också i grundskolan. Denna politiskt styrda omvandling genomfördes i läroplanerna för den nya grundskolan och gymnasieskolan, men även i läroböcker och på lärarhögskolorna.⁴

Även om det fortfarande fanns kvar lärare som höll morgonsamlingar och genomförde sin undervisning ungefär som tidigare, så medverkade den djupgående förändringen av svensk skola till att en ny, radikalt mer sekulär grundinställning några decennier senare hade kunnat sätta sig i hela skolväsendet.

1994 års läroplan från den borgerliga regeringen innebar en pendelrörelse tillbaka genom läroplanen LPO 94, som åter föreskrev att undervisningen i skolan skulle bygga på ”den etik som förvaltats av kristen tradition och västerländsk humanism”. Det är denna värdestyrda läroplan som gäller också i 2011 och 2022 års läroplaner.

De historiska förändringarna har tveklöst påverkat den svenska skolans utveckling under de senaste decennierna. 2020-talets skola har dock att förhålla sig till sin tids styrdokument. Sommaren 2022 får den svenska grundskolan en reviderad läroplan och reviderade kursplaner. Detta är ett naturligt tillfälle för avstämning. Vad har fungerat väl under föregående kursplaner, och vad behöver förbättras när skolan ska starta med reviderade styrdokument? Ett naturligt område att studera närmare inför denna nystart är just kristendomen, som fram till 1960-talet betraktades som skolans viktigaste ämne. I vår tid är det inte en konfessionell undervisning som föreskrivs; ledorden är istället **saklighet** och **allsidighet**. Det innebär att kristendomen inte ska ges vare sig en orimligt positiv eller orimligt negativ beskrivning. Eftersom Sverige är världens kanske mest sekulariserade land finns det all anledning att granska om skolundervisningen uppfyller saklighetskraven på religionsområdet.

Forskning om tryckta läromedel är inte så stor i Sverige, och den som finns är till stor del inriktad på hur islam framställs. Det finns många studentuppsatser som analyserar läromedel, men på forskningsnivå är det tunnare. På 1990-talet kom Kjell Härenstams doktorsavhandling *Skolboksislam* där han undersöker hur islam framställs i läroböcker både från grundskola och gymnasiet från olika tidsperioder.⁵ Härenstam har även gjort en liknande analys av tibetansk buddhism.⁶ Viktor och

4 Per Ewert, *Landet som glömde Gud*, (Skellefteå: Norma, 2022), 236-244, 253-274.

5 Kjell Härenstam, *Skolboksislam. Analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap*, (Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 1993).

6 Härenstam, Kjell 2000 *Kan du höra vindhästen? Religionsdidaktik – om konsten att välja kunskap*, (Lund: Studentlitteratur, 2000).

Emma Aldrin presenterar i artikeln *Hur förmedlas kristendomen i läromedelstexter för gymnasieskolan?* en ideologikritisk analys av ett antal tryckta och digitala läromedel i religionskunskap för gymnasiet.⁷ Torsten Löfstedt analyserar i artikeln "Framställningen av treenighetsläran i läroböcker i religionskunskap" hur fem läroböcker för åk 7-9 och elva böcker för gymnasiet framställer treenighetsläran.⁸

Maximiliam Broberg visar i artikeln "The use of teaching materials in religious education in Sweden: a quantitative analysis of Swedish religious education teachers' reported use of teaching materials in RE classrooms" att läroböcker, bilder och dokumentärfilmer är de tre vanligaste läromedlen för åk 7-9 och gymnasiet och att läroboken används mer i åk 7-9 än på gymnasiet.⁹ När det gäller läroböckernas skildring av just kristendomen har Johan Liljestrand, David Carlsson och Peder Thalén nyligen gjort en övergripande studie av den moderniserade form av kristendom som presenteras i högstadiets läroböcker.¹⁰

Bredare skolforskning pekar på en allmän religionsfientlig tendens i den svenska skolan, där den negativa inställningen framför allt drabbar kristendomen. Carina Holmqvist Lidh kommer i sin licenciatavhandling *Representera och bli representerad* fram till att elever har svårt att känna igen sin egen tradition som den beskrivs inom religionskunskapen.¹¹ Karin Kittelmann Flensners avhandling *Religious Education in Contemporary Pluralistic Sweden* visar hur denna negativa atmosfär framkommer i gymnasieskolans religionsundervisning, och Linda Vikdahl visar i sin studie *Det kommer inte på tal* hur samma kultur finns i grundskolan.¹² Tomas Widholm har undersökt hur läromedel används i religionskunskapen på gymnasiet i avhandlingen *Läromedel i praktiken*.¹³ Även här framkommer att hos elever i gymnasieskolan ofta finns en ateistisk grundton, och även att lärare upplever ett slags kall både för att främja förståelse och undanröja fördomar, men också lyfta fram religioners baksidor. Hur denna atmosfär i den allmänna skolan specifikt drabbar kristna elever har också tagits upp i Claphaminstitutets tidigare rapport *Kränk för sin tro*.

7 Viktor och Emma Aldrin, "Hur förmedlas kristendomen i läromedelstexter för gymnasieskolan? En ideologikritisk analys", *Nordidactica – Journal of Humanities and Social Science Education*, 2018:2, <http://kau.divaportal.org/smash/get/diva2:1223348/FULLTEXT01.pdf>

8 Torsten Löfstedt 2019 "Framställningen av treenighetsläran i läroböcker i religionskunskap", *HumaNetten* nr 42, <https://open.inu.se/index.php/hn/issue/view/150/HumaNetten%2042>.

9 Maximiliam Broberg, "The use of teaching materials in religious education in Sweden: a quantitative analysis of Swedish religious education teachers' reported use of teaching materials in RE classrooms", *British Journal of Religious Education*, 42/1, 2020, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01416200.2017.1405795>.

10 Johan Liljestrand; David Carlsson & Peder Thalén "Moderniserad kristendom i läroböcker för högstadiet" *Nordidactica – Journal of Humanities and Social Science Education*, 2021:3

11 Carina Holmqvist Lidh, *Representera och bli representerad – Elever med religiös positionering talar om skolans religionskunskapsundervisning*, licenciatuppsats, Karlstad universitet, 2015 <http://kau.divaportal.org/smash/get/diva2:1038308/FULLTEXT01.pdf>.

12 Kittelmann Flensner, *Religious Education in Contemporary Pluralistic Sweden*; Linda Vikdahl, *Det kommer inte på tal: En studie om religiös och kulturell mångfald i grundskolan* Skellefteå: Artos Academic, 2018.

13 Tomas Widholm, *Läromedel i praktiken: Läromedelsbruk i religionskunskap på gymnasiet*. (Diss., Linköpings universitet, 2020) <http://www.divaportal.org/smash/get/diva2:1471073/FULLTEXT01.pdf>, 184, 193.

3. Nationella styrdokument

3.1 Läroplanen

Läroplanerna för grundskolan och gymnasiet säger i sitt första kapitel att skolan ska vara icke-konfessionell¹⁴ och att "[s]kolan ska vara öppen för skilda uppfattningar och uppmuntra att de förs fram. Den ska framhålla betydelsen av personliga ställningstaganden och ge möjligheter till sådana. Undervisningen ska vara saklig och allsidig." Grundskolans läroplan lägger dessutom till föräldraperspektivet: "Alla föräldrar ska med samma förtroende kunna skicka sina barn till skolan, förvissade om att barnen inte blir ensidigt påverkade till förmån för den ena eller andra åskådningen."¹⁵

Är läromedlen sakliga och allsidiga? Brist på saklighet kan innebära rena faktafel, men också att skriva utifrån ett visst perspektiv så att eleven påverkas i en specifik riktning och inte ges möjlighet att fritt göra egna ställningstaganden. Allsidighet kan röra huruvida kristendomen och Bibelns berättelser presenteras med ett speciellt såll som väljer bort vissa delar. Allsidigheten måste också vägas mot vad eleverna möter i sin vardag – tar läromedlet upp de uttryck av kristendomen som finns omkring eleverna eller bara delar av det?

3.2 Kursplaner och ämnesplaner

3.2.1 Grundskolan – Religionskunskap

Hösten 2022 får den svenska grundskolan reviderade kursplaner. Den kursplan i religionskunskap som gällt för de analyserade läroböckerna föreskriver att det centrala innehåll som ska behandlas inte bara är det yttre – som levnadsregler, ritualer, heliga platser – utan också de centrala tankegångarna bakom desamma.¹⁶

Skolverkets kommentarmaterial till kursplanen i religionskunskap talar om att det är den levda religionen som undervisningen ska behandla, samtidigt som de centrala tankegångarna bakom ska förklaras.¹⁷ Undervisningens innehåll i högsta-diets kursplan inleds dessutom med punkten "Centrala tankegångar och urkunder inom kristendomen", vilket gör att just detta framstår som extra viktigt att förmedla på ett rättvisande sätt i läromedlen.¹⁸

14 Skolverket, *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet* 2011, (Reviderad 2019), <https://www.skolverket.se/undervisning/grundskolan/laroplan-och-kursplaner-for-grundskolan/laroplan-lgr11-for-grundskolan-samt-for-forskoleklassen-och-fritidshemmet>; *Läroplan för gymnasieskolan* 2011, <https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasieskolan/laroplan-program-och-amnen-i-gymnasieskolan/laroplan-gy11-for-gymnasieskolan>.

15 *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet*.

16 Detta och det följande från *Kursplan religionskunskap*, Skolverket, (u.å) <https://www.skolverket.se/undervisning/grundskolan/laroplan-och-kursplaner-for-grundskolan/laroplan-lgr11-for-grundskolan-samt-for-forskoleklassen-och-fritidshemmet?url=-996270488%2Fcompulsorycw%2Fjsp%2Fsubject.htm%3FsubjectCode%3DGRREL01%26tos%3Dgr&sv.url=12.5dfee44715d35a5cdfa219f>

17 *Kommentarmaterial till kursplanen i religionskunskap*, Skolverket, 2017, <https://www.skolverket.se/getFile?file=3829>, 5f.

18 *Kursplan religionskunskap*.

Ett annat inslag som lyfts fram i kursplanen är att religionerna inte bara ska beskrivas utifrån teoretiskt trosinnehåll, utan också från ett praktiskt: "Hur religioner och andra livsåskådningar kan forma människors identiteter och livsstilar".¹⁹ Undervisningen ska också ha ett tydligt samtidsfokus och göra eleverna uppmärksamma på "hur människor inom olika religiösa traditioner lever med, och uttrycker, sin religion och tro på olika sätt".²⁰ Här blir det därför relevant att utvärdera hur läromedlen tar upp både de centrala tankegångarna och de yttre formerna av kristendomen – och framför allt om dessa beskrivningar är sakligt presenterade.

3.2.2 Gymnasiet – Naturvetenskapliga ämnen

Läroplanen för gymnasiet föreskriver att undervisningen inte ska utgå från ett inkränkt samtidsperspektiv, utan att historiska skeenden ska beskrivas som delar av en pågående historia. Programmålen för naturvetenskapsprogrammet föreskriver: "Utbildningen ska innehålla ett idéhistoriskt perspektiv vilket innebär att naturvetenskapens idéer och teorier studeras som delar i ett historiskt förlopp."²¹

De styrdokument som på grundskolan kallas kursplaner heter på gymnasiet ämnesplaner. Förutom de mer övergripande skrivningarna om saklighet och allsidighet finns också några för denna rapport centrala formuleringar i ämnesplanerna. Undervisningen i ämnet naturkunskap ska ge eleverna förutsättningar att utveckla "[k]unskaper om de naturvetenskapliga teoriernas betydelse för samhällets framväxt och för människans världsbild."²²

När det gäller läroplanens krav på allsidighet beskrivs exempelvis att undervisningen i fysik ska behandla "[f]ysikens relation till och gränser mot etiska, filosofiska och religiösa frågor."²³ Liknande krav gäller också i biologi, där ämnesplanen föreskriver att kursen ska behandla "[f]rågor om religion, etik och hållbar utveckling kopplade till biologins olika arbetssätt och verksamhetsområden."²⁴

Formuleringarna ovan är centrala i den här rapportens granskning av hur väl läroböckerna uppfyller styrdokumentens krav.

19 Ibid.

20 Ibid.

21 Naturvetenskapsprogrammet, program mål Skolverket, <https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasieskolan/laroplan-program-och-amnen-i-gymnasieskolan/gymnasieprogrammen/program?url=1530314731%2Fsyllabuscw%2Fjsp%2Fprogram.htm%3FprogramCode%3DNA001%26lang%3Dsv%26p%3Dp&sv.url=12.5dfce44715d35a5cdfa9295>

22 Ämnesplan naturkunskap, <https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasieskolan/laroplan-program-och-amnen-i-gymnasieskolan/gymnasieprogrammen/amne?url=-996270488%2Fsyllabuscw%2Fjsp%2Fsubject.htm%3FsubjectCode%3DNAK%26tos%3Dgy&sv.url=12.5dfce44715d35a5cdfa92a3>

23 Ämnesplan fysik, <https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasieskolan/laroplan-program-och-amnen-i-gymnasieskolan/gymnasieprogrammen/amne?url=-996270488%2Fsyllabuscw%2Fjsp%2Fsubject.htm%3FsubjectCode%3DFYS%26tos%3Dgy&sv.url=12.5dfce44715d35a5cdfa92a3>

24 Ämnesplan biologi, <https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasieskolan/laroplan-program-och-amnen-i-gymnasieskolan/gymnasieprogrammen/amne?url=-996270488%2Fsyllabuscw%2Fjsp%2Fsubject.htm%3FsubjectCode%3DBIO%26tos%3Dgy&sv.url=12.5dfce44715d35a5cdfa92a3>

4. Översikt av läromedlens innehåll och upplägg

4.1 Mellanstadiet – Religionskunskap

Från mellanstadiet studeras de tre läroböckerna *Upptäck religion* från Liber, *PULS Religion* från Natur & Kultur, och *Utkik religion* från Gleerups.²⁵ *PULS Religion* säljs fortfarande vid skrivandet av denna del av rapporten, men är utgående, eftersom Natur & Kultur är mitt i att framställa nya läromedel utifrån de nya kursplanerna. En första bok, *PULS SO 4*, har redan kommit ut, men eftersom den bara gäller åk 4 och därför inte innehåller de områden som är relevanta för den här studien har den uteslutits ur undersökningen.²⁶ *Upptäck religion* trycktes 2008 vilket betyder att nu gällande läroplan inte gällde när den skrevs. Däremot säljs och framhålls boken vid analystillfället ännu som aktuell på förlagets hemsida, och den har därmed en naturlig plats i denna studie. Det fjärde stora läromedelsförlaget Sanoma saknar vid analystillfället en grundbok i religion för åk 4-6, så läromedel från detta förlag analyseras inte i denna del.

Upptäck religion från Liber är skriven av Börge Ring och Daniel Sandin. Den har ett inledande kapitel med rubriken "Vad är religion?" på fyra sidor. Därefter följer fem avsnitt med de stora världsreligionerna där gemensamma underrubriker skapar en struktur. Kristendomen presenteras först, på 32 sidor med underrubrikerna "På besök i ett kristet hem", "Kristna berättelser", "Kristna högtider", "Viktiga ceremonier", "Den kristna tron" och "Olika kristna grupper". Avsnittet avslutas med en sammanfattning samt ytterligare information under rubriken "Upptäck mer om...". Därefter följer ett avsnitt om judendomen på 28 sidor.²⁷ Boken innehåller sammanlagt 156 sidor. *Upptäck religion* är det enda av de tre läromedlen som väljer att presentera kristendomen före judendomen. Detta val är befogat utifrån att kristendomen är den religion som påverkat Sverige mest och kan ligga närmare elevernas vardag. Dock bidrar det till att skildringen blir historielös och inte får någon tydlig förankring vare sig i Gamla testamentets berättelser eller i det historiska sammanhanget vid Jesu födelse. Kristendomen sägs börja "med en man som hette Jesus, som vandrade runt och talade om Gud." utan att läsaren får veta något om bakgrunden.²⁸

PULS Religion från Natur & Kultur är författad av Marianne Abrahamsson. Den inleds med ett uppslag med rubriken "Vad är religion?". Därefter kommer ett kapitel om hur religioner växer fram på 14 sidor. Sedan kommer fyra kapitel, "Gamla testamentet" (26 sidor), "Judendomen" (12 sidor), "Nya testamentet" (28 sidor) och "Kristendomen" (22 sidor).²⁹ Boken är sammanlagt på 176 sidor. Detta upplägg ger läromedlet en tydlig struktur genom att först berätta vad som står i Bibeln, och därefter berätta om den tro och praktik som uppstått ur dessa texter.

25 Börge Ring, Börge & Daniel Sandin. *Upptäck religion*, Stockholm: Liber, 2008; Marianne Abrahamsson *PULS Religion*, Stockholm: Natur & Kultur, 2011; Senait Bohlin, *Utkik religion*, Malmö: Gleerups, 2015

26 *PULS SO 4* 2020.

27 *Upptäck religion*, 2f.

28 *Ibid.* 8.

29 *PULS Religion*, 2f.

Utkik religion kommer från Gleerups och är skriven av Senait Bohlin. Den inleds med kapitlet "Religioner och livsåskådningar" på 10 sidor. Därefter kommer ett kapitel om judendomen på 20 sidor och ett kapitel om kristendomen på 20 sidor. Boken innehåller sammanlagt 164 sidor. Efter tre kapitel om de övriga tre världsreligionerna och ett med rubriken "Fornskandinaviska och samiska berättelser" kommer sedan ett kapitel på 14 sidor med rubriken "Kristendomen i Sverige då och nu".³⁰ Detta upplägg grundar sig tydligt på kursplanens rubrikindelning av det centrala innehållet för åk 4-6 i "Religioner och andra livsåskådningar" och "Religion och samhälle".³¹

4.2 Högstadiet – Religionskunskap

SOL Nova kommer från Natur & Kultur, som i många år haft SOL-serien som SO-läromedel. SOL Nova är den senaste versionen i serien, där årskursböcker kommit ut 2020 och 2021 för år 7 respektive 8. År 9:s bok är inte publicerad i skrivande stund. Det framgår inte explicit att böckerna skulle vara utformade utifrån de kommande kursplanerna, och även den nya upplagan granskas därför utifrån befintliga kursplaner.

Årskurs 7-boken har ett introducerande kapitel om religionsämnet, följt av ett bakgrundskapitel om abrahamitiska religioner och ett kapitel om judendomen, där det ingår avsnitt om Bibeln. Kapitlet om kristendomen är på 44 sidor. Även år 8-boken innehåller ett historiskt avsnitt som delvis tar upp kristendomens roll och tangerar fokus i denna studie. Båda böckerna är skrivna av Boel Nygren, och i år 8-boken är Jennie Rosén medförfattare.

SOS Religion ingår i SO-serien, förkortad SOS, som är en länge använd läromedelsserie från Liber. Ingrid Berlin och Börje Ring är författarna, och den senaste upplagan av stadieboken är från 2019. Boken inleds med ett introducerande block om religionskunskap och etik, följt av ett block med samtliga tre teistiska världsreligioner. Kapitlet om judendomen innehåller ett avsnitt om Bibeln. Huvudkapitlet om kristendomen är på 61 sidor.

Slutet av boken innehåller ett blandat block med titeln "Tankar kring livet – då och nu", som innehåller vissa passager som är relevanta för denna studie.

Utkik Religion är Gleerups huvudlärobok i religionsämnet. Boken finns som stadiebok, och är författad av Hans Olofsson och Rolf Uppström. Gällande upplaga är från 2014.

Efter ett introduktionskapitel, följt av judendomen och etiken kommer stadiebokens kapitel om kristendomen, som är på 46 sidor, följt av ett kapitel om kristendomen i Sverige, på 22 sidor. Vissa relevanta passager om Bibeln förekommer även här i kapitlet om judendomen.

Prio Religion från Sanoma är den klart mest omfattande läroboken från de fyra ledande förlagen. Stadieboken från 2014 är författad av Ole Högberg, David Isaksson och Mats Sundqvist, och är på över 550 sidor. Här finns flera delar som är

30 *Utkik religion*, 2f.

31 *Kursplan religionskunskap*.

relevanta i denna studie. Efter en tematisk inledningsdel med betoning på etik följer världsreligionerna.

Huvudkapitlet om kristendomen är på 36 sidor, men relevanta avsnitt finns även i kapitlet "Religion och samhälle" respektive "Religion i Sverige". Dessutom finns ett särskilt kapitel om kristendomens tre grenar på 38 sidor, så även om avsnitten om kristendomen är utspridda i boken är innehållet om kristendomen det största av de fyra analyserade läroböckerna.

4.3 Gymnasiet – Naturvetenskapliga ämnen

I denna del av rapporten analyserar vi böcker i naturkunskap, fysik och biologi. Fysik läses av elever på Naturvetenskapsprogrammet och Teknikprogrammet. Biologi läses av elever på Naturvetenskapsprogrammet. Övriga program (alltså övervägande delen av eleverna på gymnasieskolan) läser det övergripande ämnet Naturkunskap. Det stora antalet böcker ger inte utrymme att här sammanfatta respektive boks upplägg; för närmare kännedom rekommenderas att studera respektive bok.

I ämnet naturkunskap har följande böcker studerats:

- Naturkunskap 1b - Frank gul, Frank blå respektive Frank grön från Liber.
- Naturkunskap Synpunkt - 1a1, 1b respektive 2 från Gleerups.
- Naturkunskap 2 Insikt från Natur & Kultur.
- Naturkunskap 1b och Naturkunskap 2 från Sanoma.

I ämnet biologi:

- Biologi 1 respektive 2, samt Biologi Spira 1 respektive 2 från Liber.
- Biologi Iris 1 respektive 2 från Gleerups.
- Biologi 1 Insikt från Natur & Kultur.
- Biologi Campus 1 respektive 2 från Sanoma.

I ämnet fysik:

- Fysik Ergo 1 respektive 2 från Liber.
- Fysik 1 och 2 från Gleerups.
- Fysik Heureka 2 respektive 3 från Natur & Kultur.³²

32 Full titelinformation om böckerna återfinns i referenslistan i slutet.

5. Resultat och analys

5.1 Mellanstadiet – Religionskunskap

5.1.1 Utkik religion – Gleerups

Kravet på saklighet

Sakinformation i relation till Bibeln

Den första typen av brister vi tar upp är sakpåståenden i relation till bibeltexten. Utkik religion beskriver sakligt i avsnittet om judendomen att den judiska bibeln Tanakh innehåller många böcker, indelade i läran, profeterna och skrifterna och detta är samma texter som i Gamla testamentet.³³ Utkik religion förklarar att "[o]rdet 'Biblos' är grekiska och betyder ungefär böcker", vilket alla böcker inte lyckas med.³⁴ I avsnittet om kristendomen beskrivs det att Bibeln består av Gamla och Nya testamentet och att NT har 27 böcker.³⁵ Utkik religion är det enda av läromedlen som använder referenser när Bibeln citeras.³⁶ Boken anger ibland även från vilken bibelbok återgivna bibelberättelser kommer.³⁷ Här görs dock sakfel som att berättelsen om Mose skulle stå i Första Moseboken, när den i realiteten står i Andra Moseboken och framåt.³⁸

Utkik religion innehåller flera faktafel när det gäller bibelberättelserna. När det gäller kunskapens träd i lustgården är det först otydligt vad trädet ger kunskap om, men det sägs längre ner i stycket att Adam och Eva "skulle få kunskap om både ont och gott" om de åt av det.³⁹ Boken berättar att Jakob hade två fruar och att Lea hade tio söner och Rakel två.⁴⁰ Det som sticker ut i berättelsen om Josef är att Gud helt bortplockad.⁴¹ I denna berättelse finns också utsagor som inte stämmer helt med bibeltexten, som att både Josef och Benjamin skulle vara bortskämda och att Farao ofta hade drömmar och bad Josef tyda dem.⁴²

När Utkik religion återberättar händelserna runt Jesu födelse står det att "Maria tryckte barnet intill sig och gömde allt de sa i sitt hjärta." medan bibeltexten säger att "Maria tog allt detta till sitt hjärta och begrundade det."⁴³ Inom kristendomen förekommer en del traditioner eller felläsningar av bibeltexten som gör att vissa saker återges som bibliska fast de egentligen inte är det. Här kan man inte säga att läromedlet i sig brister, utan att det snarare skulle behövas en uppdatering av forskning och information bland både kristna och läromedelsförfattare. Exempel på detta i Utkik religion är att Jesus föddes i ett stall. Detta är omstritt som fakta och antagligen ligger det närmare sanningen att han föddes i en del av ett

33 Utkik religion, 15.

34 Ibid. 34.

35 Ibid. 35.

36 Ibid. 16, 35, 41.

37 Ibid. 18, 38, 40.

38 Ibid. 20; 2 Mos 1.

39 Utkik religion, 15.

40 Ibid. 17; PULS Religion, 30; 1 Mos 35:23-26.

41 Utkik religion, 18-19.

42 Ibid. 18-19; 1 Mos 37:3; 41:1-16.

43 Utkik religion, 36; Luk 2:19.

vanligt boningshus där det fanns djur.⁴⁴ Bibeltexten nämner att det inte fanns plats i gästrummet och att Jesus lades i en krubba, men stall nämns aldrig.⁴⁵ På samma sätt säger Utkik religion att tre vise män besökte Jesus, medan Bibeln aldrig nämner antalet män, bara att det var tre gåvor.⁴⁶

Utkik religion beskriver hur Jesus kallar de första lärjungarna och påstår då att det började skymma medan bibeltexten snarare menar att det är mitt på dagen.⁴⁷ Utkik religion berättar hur Jesus dör och blir begravnen. Sedan står det: "Tidigt nästa morgon kom kvinnorna tillbaka till graven", men Jesus begravdes på fredagen och det var först på söndag morgon som kvinnorna gick till graven.⁴⁸ När Utkik religion berättar om himmelfärden citerar de Matt 28:18-20 fel och lägger till ett "mina" som inte ska vara där.⁴⁹ Däremot är Utkik religion det läromedel som mest korrekt återger berättelsen om den barmhärtiga samariern.⁵⁰

Kopplingar mellan judendom och kristendom samt GT och NT

Utkik religion kopplar tydligt ihop Gamla och Nya testamentet.⁵¹ Den kopplar samman att "[f]ör både judar och kristna innehåller berättelsen om skapelsen och de första människorna centrala tankar inom religionen: Gud har skapat världen och gett den till människorna för att de ska ta hand om och ta ansvar för den. När människorna vände sig bort från Gud och inte gjorde som han hade tänkt, kom det onda in i världen."⁵²

I både återberättandet av berättelserna i Tanakh och i beskrivningen av de centrala tankegångarna inom judendomen tar Utkik religion upp längtan efter den messianska tiden och en god kung. Utkik religion förklarar också att Messias betyder den smorde.⁵³ Denna väntan på Messias tas upp i avsnittet om kristendomen och här brister inte Utkik religion i kopplingen mellan GT och NT.⁵⁴ Däremot inleds kristendomen i någon mån i ett historiskt tomrum, med beskrivningen att "allting började med en man som hette Jesus".⁵⁵ Detta blir ingen stor brist eftersom judendomen tagits upp före kristendomen och kopplingen mellan GT och NT klargörs i kristendomsavsnittet. Utkik religion förklarar inte att Messias och Kristus är samma ord på hebreiska respektive grekiska. Istället står det att "[o]rdet kristendom och kristen kommer från det grekiska ordet Christos som betyder räddare. På svenska säger vi Kristus.", men ordet betyder inte räddare utan den smorde.⁵⁶ Det är namnet Jesus som betyder räddare.

Teologi och ideologi

Alla tre läromedel för mellanstadiet tar upp treenigheten. Treenigheten, att Gud är Fader, Son och Ande är en av de grundläggande lärorna i kristen tro. Detta är också

44 Ibid. 36f. Carlson 2010.

45 Luk 2:7.

46 Matt 2:1-12.

47 *Utkik religion*, 38; Luk 5:3-5.

48 *Utkik religion*, 44; Matt 27:57-28:1.

49 *Utkik religion*, 46; Matt 28:18-20.

50 *Utkik religion*, 39.

51 Ibid. 35.

52 Ibid. 15.

53 Ibid. 23, 27.

54 Ibid. 36.

55 Ibid. 34.

56 Ibid. 46.

en av de saker som skiljer kristen tro från de andra två monoteistiska världsreligionerna judendom och islam. Därför är det intressant att se om läromedlen beskriver treenigheten på ett sakligt sätt.

I beskrivningen av treenigheten tenderar Utkik religion att hamna i modalism, vilket redan av fornkyrkan ansågs vara en heresi.⁵⁷ Det står att med treenigheten menas att "Gud är en men visar sig på tre olika sätt, som Fader, Son och Ande" eller "Gud är en men har tre olika sidor".⁵⁸ Utkik religion får fram att Jesus menade att han var Guds son och att lärjungarna spred att han var det.⁵⁹

I avsnittet om judendomen skriver Utkik religion om innehållet i Gamla testamentet att "[f]ör den som är troende är berättelserna sanna och innehåller viktiga regler för livet. Så är det med heliga skrifter i alla religioner."⁶⁰ Detta motsäger inte att berättelserna kan vara historiskt tillförlitliga, men det finns ett drag av att underminera möjligheten att berättelserna kan vara objektivt sanna även om man inte tror på dem.

Jungfrufödseln omnämns genom ett citat från Luk 1:34 om att Maria aldrig haft någon man och att barnet ska vara Guds son.⁶¹

Utkik religion tar upp att Jesus både undervisade, berättade liknelser och gjorde under.⁶² Om undren står det: "Jesus botade sjuka, förvandlade vatten till vin och stillade stormar på sjöar". Utkik religion skriver vidare om Jesu under:

"När människor läser eller hör om det idag menar många att det bara är påhittade berättelser. Bland kristna finns det olika uppfattningar. Vissa tror att undren har hänt och visar att Jesus verkligen var Guds son. Andra kristna tänker att undren inte måste ha hänt men att berättelserna ändå kan lära en något viktigt om livet och Gud. De som skrev evangelierna ville berätta om Jesus så att människor skulle tro att han var Guds son."⁶³

Att lyfta fram att kristna har olika uppfattningar om undren har hänt eller inte skapar på ett sätt en allsidighet genom att lyfta fram att kristna kan tänka olika. Samtidigt undermineras kristnas tro genom att Utkik religion säger att många som inte är kristna avfärdar undren som påhittade berättelser, men anger att detta gäller även en del kristna. På liknande sätt underminerar boken evangeliernas trovärdighet på ett omotiverat sätt genom ordet "sägs" i bildtexten om den sista måltiden, där det står att "Jesus sägs ha ätit en enkel påskmåltid".⁶⁴

Utkik religion säger att Jesu uppståndelse aldrig har "kunnat bevisas vetenskapligt. Det vi vet är att hans lärjungar och andra som följt honom helt orädda började sprida Jesus lära och var övertygade om att Jesus var med dem vad som än hände."⁶⁵ Utkik religion undviker en explicit underminering av budskapet, men kunde

57 Alister McGrath, *Theology – The Basics*, 4 uppl, Oxford: Wiley Blackwell 2018, 135-137.

58 *Utkik religion*, 51, 53.

59 *Ibid.* 53.

60 *Ibid.* 15.

61 *Ibid.* 35.

62 *Ibid.* 38-40.

63 *Ibid.* 38.

64 *Ibid.* 42.

65 *Ibid.* 46.

samtidigt lyft fram något kring att forskare är överens om flera centrala uppgifter kring den första påsken.

Utkik religion tar i avsnittet om kristendomen i Sverige då och nu upp att vi idag i Sverige är fria att välja vilken religion vi vill och "vi kan välja att inte ha någon religion eller tro alls."⁶⁶ Detta utgår från synen att det går att leva utan trosföreställningar, vilket inte är sakligt. Oavsett vilken livsåskådning en människa har finns vissa trosföreställningar alltid med. En naturalist utgår från att allt som existerar är materia, men kan inte fullt ut bevisa det, precis som en teist utgår från att Gud existerar, utan att fullt ut kunna bevisa det.

Avsnittet "Kristendom i Sverige då och nu" avslutas med en sida om sekulariseringen, där vinkeln att "kristendomen under lång tid hade en viktig roll i Sverige" indikerar att kristen tro är på utdöende.⁶⁷

Kravet på allsidighet

Urval av berättelser från Bibeln

Det urval av bibelberättelser som görs i ett läromedel kan ge en mer eller mindre allsidig bild av Bibelns innehåll. Alla tre läromedlen återger berättelserna om Jesu födelse, död och uppståndelse, om än olika långt och detaljerat. Utkik religion tar i avsnittet om judendomen upp berättelser från Gamla testamentet från både Moseböckerna, kungatiden, profettiden, exilen och exempel från de poetiska böckerna.⁶⁸ När det gäller Nya testamentet tar Utkik religion i avsnittet om kristendom upp berättelser från evangelierna och både att Jesus gör under, berättar och undervisar kommer fram.⁶⁹ Några händelser i Apostlagärningarna tas upp och det nämns att Paulus skriver brev. Jesu återkomst nämns inte.⁷⁰

Beskrivning av kyrkans historia och olika kyrkotraditioner

I slutet på avsnittet om kristendomen berättar Utkik religion om ortodoxa, katolska och protestantiska kyrkan ur ett historiskt perspektiv.⁷¹ I avsnittet "Kristendom i Sverige då och nu" fortsätter boken sedan att berätta om kyrkans historiska utveckling ur ett svenskt perspektiv.⁷² I detta avsnitt tas exempel på frikyrkor upp men de kyrkor som kommit till Sverige genom migration nämns inte.⁷³ En bild i Utkik religion visar en gudstjänst utomhus. En musikkår från Frälsningsarmén spelar, men här missar läromedlet att vara allsidig och berätta vilket sammanhang gudstjänsten är från.⁷⁴ Eleverna får en uppgift att ta reda på mer om frikyrkor, vilket är ett försök att skapa allsidighet, men det kunde ha varit bättre att ge mer fakta i boken.⁷⁵

I beskrivningen av de protestantiska kyrkorna säger Utkik religion att en del kyrkor "har kvar många likheter med de katolska traditionerna, till exempel den

66 Ibid. 122.

67 Ibid. 133.

68 Ibid. 15-24.

69 Ibid. 35-44.

70 Ibid. 46-47.

71 Ibid. 49-50.

72 Ibid. 122-125, 132-133.

73 Ibid. 125, 133.

74 Ibid. 128.

75 Ibid. 130.

engelska anglikanska kyrkan. Andra, som till exempel Svenska kyrkan, kallas för lutherska kyrkor.”⁷⁶ Här brister Utkik religion i att allsidigt belysa att även Svenska kyrkan har flera likheter med katolska kyrkan i exempelvis liturgi och liturgiska kläder. Detta gäller inte för alla lutherska kyrkor men är tydligt i Svenska kyrkan. Dessutom visar Utkik religion inte allsidigt på de olika protestantiska kyrkorna som finns, som reformerta, baptistiska, osv.⁷⁷

Utkik religion lyfter också fram att hur man firade gudstjänst var den största förändringen under den svenska reformation.⁷⁸ Detta är en förenklad bild av vad reformationen innebar.

I beskrivningen av väckelserörelsen står det att de som var missnöjda med kyrkan ”ville vara kristna på sitt eget sätt”.⁷⁹ Formuleringen är skriven ur ett nutida individualistiskt perspektiv, men väckelserörelsens verkliga budskap var snarare att man vill gå tillbaka till att vara kristen på Bibelns sätt.

Utkik religion har en bild av en kyrkolokal för att visa att frikyrkornas lokaler kan skilja sig från svenskkyrkliga.⁸⁰ Försöket lyckas inte så väl eftersom både kors, ljus och blommor dominerar i bilden och helheten av lokalen syns inte.

I avsnitten med rubrikerna ”Kyrkan – både människor och byggnad”, ”Kyrkans år och högtider” och ”Heliga riter och handlingar” har Utkik religion ett tydligt svenskkyrkligt perspektiv.⁸¹ Har finns ett par sakfel. Det sägs att samma bibeltexter läses varje år i kyrkan, men det finns tre årgångar med texter.⁸² Läromedlet blandar också ihop olika typer av färgsymbolik där den liturgiska färgen lila förklaras i samma bildtext som den icke-liturgiska gula färgen.⁸³ Det sägs också att ”[k]yrkoåret är en slags ordning som kyrkan följer, men det är också ett minne från de första kristna som firade samma händelser i Jesus liv som man gör idag.”⁸⁴ Detta är inte en korrekt beskrivning. ”De första kristna” är ett vedertaget begrepp för första generationens kristna. De firade gudstjänst på söndagen för att Jesus uppstod på en söndag, men i övrigt vet vi inget om att de skulle ha firat exempelvis Jesu födelse, himmelfärd eller återkomst.

När Utkik religion förklarar nattvarden står det att vinet är en symbol för Jesu blod.⁸⁵ Detta brister i allsidighet, då nattvardssyner ser olika ut i olika kyrkotraditioner, där till exempel katolska kyrkan menar att vinet är Jesu blod.

Saknas något väsentligt?

Utkik religion ägnar en sida åt att presentera centrala tankar i kristendomen. I beskrivningen av Jesus står det att han ”blev en människa för att kunna visa vem Gud är och hur människor kan leva så att de kan få Guds förlåtelse”.⁸⁶ På samma sida står det att kristna ”anser att människan kan välja att göra det goda eller det onda

76 Ibid. 50.

77 Ibid.

78 Ibid. 123.

79 Ibid. 124.

80 Ibid. 125.

81 Ibid. 126-129, 131-132.

82 Ibid. 127.

83 Ibid. 129.

84 Ibid. 129.

85 Ibid. 42.

86 Ibid. 51.

men att meningen är att människan ska leva efter Guds vilja.⁸⁷ Här blir kristen tro en gärningslära, vilket inte är korrekt utifrån den allmänna kristna tros läran att människan kan bli förlåten och få evigt liv genom att Jesus dött och uppstått, inte på grund av egna gärningar. På samma sida finns dock även beskrivningar om att Gud kan förlåta människor deras synder genom att de tror på Jesus och att människan kan få evigt liv med Gud genom att Jesus uppstod.⁸⁸

I sammanfattningen av kristendomen skriver Utkik religion: ”Jesus var Guds son som blev människa för att lära människor Guds vilja. Genom att han dog och uppstod kan alla människor få komma till Gud och få evigt liv efter döden.”⁸⁹ Utkik religion är det enda av läromedlen som får fram poängen med Jesu död och uppståndelse. Boken nämner dock inte Guds rike.

Utkik religion påstår att dopet och nattvarden är ”de två heligaste handlingarna” i kristna kyrkor, vilket inte stämmer för alla kyrkor.⁹⁰ I förklaringen av dopet kommer centrala tankegångar som att komma in i gemenskapen, vatten som tecken på att dopet renar från ont och bön om beskydd genom livet.⁹¹ I beskrivningen av nattvarden kommer den centrala tankegången om att minnas Jesu sista måltid fram, men inte tanken om Jesu död för människans skull, Jesu närvaro i nattvarden eller gemenskapen med varandra.⁹²

5.1.2 Upptäck religion – Liber

Kravet på saklighet

Sakinformation i relation till Bibeln

Upptäck religion återger flera kortare citat ur Bibeln och flera sammanfattningar av längre berättelser. I anslutning till dessa saknas bibelreferenser.⁹³ Upptäck religion ger inte någon helhetsbild av Bibelns innehåll och upplägg, mer än att det finns två delar, Gamla och Nya testamentet. Ordet bibel sägs betyda bok, men ”böcker” är en mer korrekt betydelse.⁹⁴

I återgivningen av syndafallet i 1 Mos 3 får Upptäck religion inte tydligt fram att kunskapens träd handlar om att få kunskap om gott och ont och inte all kunskap.⁹⁵ Vidare har Upptäck religion i denna berättelse gjort en tveksam tolkning av vad fiendskapen mellan kvinna och ormen betyder genom att skriva att ”människorna skulle hata ormar för all framtid.”⁹⁶ Upptäck religion säger att Adam och Eva efter syndafallet fick ”klara sig själv” och får inte med något om Guds omsorg om dem och löfte om räddning.⁹⁷ På liknande sätt utesluts Gud helt och hållet i Upptäck

87 Ibid. 51.

88 Ibid. 51.

89 Ibid. 53.

90 Ibid. 131.

91 Ibid. 131.

92 Ibid. 131.

93 *Upptäck religion*, 15, 16-20, 27-31, 46-54.

94 Ibid. 14.

95 Ibid. 47; 1 Mos 2:16-17.

96 *Upptäck religion*, 47; 1 Mos 3:14-15.

97 *Upptäck religion*, 47; 1 Mos 3:15, 21, 22.

religion i berättelsen om Josef ur Gamla testamentet, medan Bibeln lyfter fram Gud som helt central för vad som händer med Josef.⁹⁸

I återgivningen av berättelsen om den barmhärtige samariern säger Upptäck religion att Jesus säger till mannen som undrar hur man kommer till himmelriket: "Du ska älska dina medmänniskor."⁹⁹, medan bibeltexten säger "Du ska älska Herren, din Gud av hela ditt hjärta och med hela din själ och med hela din kraft och med hela ditt förstånd, och din nästa som dig själv."¹⁰⁰ Den första delen om att älska Gud är alltså utesluten ur Upptäck religion.

Även Upptäck religion ger de historiskt och bibliskt tveksamma upplysningarna att Jesus föddes i ett stall, och anger antalet vise män till tre.¹⁰¹

Kopplingar mellan judendom och kristendom samt GT och NT

Inledningen till kristendomen i Upptäck religion ger läsaren en upplevelse av att kristendomen uppstod ur tomma intet. "Den började med en man som hette Jesus" visar inte sakligt att Jesus var jude, levde och verkade bland det judiska folket och menade att han var uppfyllelsen av det som profeterna talat om i Gamla testamentet.⁴¹ I en faktaruta om Bibeln visar Upptäck religion på att kristna har både Gamla och Nya testamentet, med en betoning på att Nya testamentet är viktigast för kristna.¹⁰² De centrala tankegångar som lyfts fram i inledningen till judendomen om att judar tror att "det är Gud som har skapat allt" och att "vi människor har en stor uppgift på jorden" kopplas inte till att kristendomen också står för detta.¹⁰³ I faktarutan om Tora sägs det att texterna som finns i Tora är "exakt samma texter som de som finns i den första delen av den kristna Bibeln".¹⁰⁴ Här finns en koppling mellan judendom och kristendom, men beskrivning är delvis felaktig då det är Tanakh (Lagen, Profeterna och Skrifterna) som motsvarar hela Gamla testamentet och inte bara Tora (Lagen). I faktarutan "Judar väntar på Messias" beskriver Upptäck religion judarnas längtan efter en god kung.¹⁰⁵ Däremot kopplas aldrig messiasbegreppet ihop med kristendomen och till att Jesus själv och de kristna menar att Jesus är den Messias som Gamla testamentet talar om. Messias (hebreiska) och Kristus (grekiska) är samma titel och betyder den smorde. Upptäck religion nämner att Jesus kallas för Kristus, men förklarar inte vad begreppet betyder eller att det är samma titel som Messias.¹⁰⁶

Teologi och ideologi

Upptäck religion säger i inledningen till kristendomen att kristna tror "att Jesus var Guds son", vilket inte stämmer helt, utan kristna tror att Jesus lever idag och fortfarande är Guds son.¹⁰⁷ När Upptäck religion tar upp treenigheten börjar det med att säga att Gud kan "beskrivas på tre olika sätt", vilket antyder att det är tre

98 *Upptäck religion*, 48-51; 1 Mos 39:2, 5, 9, 21, 23; 40:8; 41:16, 28, 32, 38; 42:28; 44:16; 45:5-8; 50:20, 24.

99 *Upptäck religion*, 19.

100 Luk 10:27.

101 *Upptäck religion*, 21, 27

102 *Ibid.* 14.

103 *Ibid.* 40.

104 *Ibid.* 46.

105 *Ibid.* 60.

106 *Ibid.* 8

107 *Ibid.* 8.

beskrivningar av samma sak och inte en Gud med tre personer.¹⁰⁸ Tendensen till en osaklig beskrivning förstärks när Upptäck religion säger att kristna "tror att Jesus är Guds son och med det menas att han är samma sak som Gud" och att Jesus "var som Gud". Detta är inte en saklig beskrivning av Jesus som sann Gud och sann människa.¹⁰⁹ I den avslutande sammanfattningen av kristendomen i Upptäck religion är förklaringen av treenigheten helt fel och hamnar i modalism då det står att kristna "tror på en Gud som visar sig på tre olika sätt".¹¹⁰

Läroplanen säger i samma stycke som föreskriver att undervisningen ska vara saklig och allsidig att skolan "ska vara öppen för skilda uppfattningar och uppmuntra att de förs fram. Den ska framhålla betydelsen av personliga ställningstaganden och ge möjligheter till sådana."¹¹¹ För att kunna ge möjligheter till personliga ställningstaganden behöver läromedel presentera Bibelns och kristendomens innehåll utan att samtidigt ge uttryck för vad eleverna borde tycka om det som beskrivs. Här brister Upptäck religion flera gånger. Under rubriken "Berättelsen om när Jesus uppstod från de döda" talar Upptäck religion om att "samhället [var] väldigt ojämnt på Jesu tid men att det "trots allt [finns] några historier där kvinnor har en viktig roll".¹¹² Efter att ha skildrat när kvinnorna gick till graven avslutas avsnittet med att Upptäck religion tar upp vad man kan lära sig av berättelsen. Kontentan av Jesu uppståndelse blir att man "ska tro lika mycket på kvinnor som på män".¹¹³ Genom att göra uppståndelsen till en jämställdhetsfråga får eleven varken möjlighet till att ta ställning till Bibelns påstående att Jesus uppstod, eller själv ta ställning till om det var för att kvinnor berättade om Jesu uppståndelse som lärjungarna inte trodde dem, eller om det var för att lärjungarna inte kunde tro på möjligheten att uppstå, oavsett vem som berättat om det.

Kravet på allsidighet

Urval av berättelser från Bibeln

I avsnittet om judendomen tas endast berättelser från de fem Moseböckerna upp.¹¹⁴ I Upptäck religion finns ett fokus på kärleksbudskapet och gärningslära, medan Jesus som frälsare och den som kom som Messias med Guds rike inte lyfts fram så tydligt. Till exempel står det att "Jesus berättade om hur människor ska vara mot varandra och om vad som är rätt och fel."¹¹⁵ Förlåtelse tas upp som att "Gud kan förlåta människor om de har gjort något dumt" och "Eftersom Jesus har levt på jorden så vet han hur det är att vara människa och kan förlåta."¹¹⁶ Bland berättelserna från Nya testamentet återges inga under förutom uppståndelsen vilket är iögonfallande då mirakler var en stor del av Jesu tjänst.¹¹⁷ Uppståndelsen beskrivs på ett ställe som fakta "Det var på påskdagen som Jesus uppstod från de döda" och på ett annat ställe som att det enligt Bibeln "hände en märklig sak".¹¹⁸

108 Ibid. 26.

109 Ibid. 26.

110 Ibid. 38.

111 *Läroplan för grundskolan.*

112 *Upptäck religion*, 30.

113 Ibid. 31.

114 Ibid. 46-54.

115 Ibid. 14-15.

116 Ibid. 18, 29.

117 Ibid. 16-20, 27-31.

118 Ibid. 23, 29.

I berättelsen om när Jesus föddes nämns inte att Maria var jungfru.¹¹⁹ När Upptäck religion återger att Jesus vandrade runt med sina lärjungar nämns bara att han "talade med människor om Gud och om hur Gud ville att människorna skulle vara mot varandra" och ingenting om att han botade sjuka, uppväckte döda eller stillade stormar.¹²⁰ Berättelser från Apostlagärningar, breven och Uppenbarelseboken saknas.

Beskrivning av kyrkans historia och olika kyrkotraditioner

Inledningen om kristendomen i Upptäck religion fokuserar på kyrkobyggnaden ur ett svenskkyrkligt perspektiv.¹²¹ Därefter får läsaren göra ett besök i ett kristet hem. Även hemmet tycks utifrån att det står dopljus i vardagsrummet ha ett svenskkyrkligt perspektiv.¹²² Kyrkobyggnaden och hemmet skapar en allsidighet genom att visa både på byggnader och ritualer och en vardagstro, samtidigt som det svenskkyrkliga perspektivet åsidosätter andra samfund.

När Upptäck religion beskriver de kristna högtiderna nämner de inte att de ortodoxa och orientaliska kyrkorna har sitt julfirande 6 januari.¹²³

När dopet förklaras sägs att det är "en ceremoni som finns i alla kristna kyrkor i hela världen."¹²⁴ Samtidigt brister Upptäck religion i samma stycke i allsidighet genom att bara tala om dopet som en välsignelse från Gud och inte som (symbol för) rening från synden, att bli en del av Guds församling eller som en bekännelseakt. När Upptäck religion säger att de "som döper små barn gör det för att man gjorde så på den tid då Jesus levde" brister de faktamässigt.¹²⁵ Kristna började inte döpa någon förrän Jesus hade farit upp till himlen. Dessutom argumenterar både de som praktiserar barndop och de som praktiserar troendedop för att de gör så som man gjorde på Bibelns tid, så här blir Upptäck religion ensidig i sin beskrivning.

Beskrivningarna av konfirmation, bröllop och begravning har ett svenskkyrkligt perspektiv.¹²⁶ Meningen "När en kristen människa dör läggs kroppen i en kista av trä" förvirrar något då det inte beskrivs som en kristen tradition som nu även praktiseras av sekulära svenskar. Eleverna kan uppleva det som att det skulle vara något annorlunda just i kristendomen att bli lagd i en kista.¹²⁷ Efter ett tydligt svenskkyrkligt perspektiv går Upptäck religion i avsnittet "Olika kristna grupper" över till att beskriva de tre största kristna grupperna. Upptäck religion beskriver katolska kyrkan på fyra sidor medan protestantiska och ortodoxa endast får en sida var.¹²⁸

I alla tre grupperna lyfter Upptäck religion fram sakramenten, vilket inte skapar en allsidig bild av respektive grupp, varken vad gäller läran eller möjligheten för eleverna att känna igen sig i beskrivningen av de olika kyrkorna.¹²⁹ Nattvardsbrödet i

119 Ibid. 27.

120 Ibid. 27.

121 Ibid. 8-11.

122 Ibid. 12-13.

123 Ibid. 21.

124 Ibid. 24.

125 Ibid. 24.

126 Ibid. 25.

127 Ibid. 25.

128 Ibid. 32-37.

129 Ibid. 33-34, 36, 37.

katolska kyrkan sägs kallas oblat, men det heter hostia.¹³⁰ Upptäck religion säger att den kyrka som Luther startade fick heta den protestantiska kyrkan, och att Svenska kyrkan är ett exempel på en sådan.¹³¹ Här brister Upptäck religion både i att förklara att protestantismen har flera grenar, där den lutherska är en, och att ge ytterligare exempel på kyrkor i Sverige. Upptäck religion lyfter fram att predikan är viktig i den protestantiska kyrkan och säger: "Därför finns det alltid en predikstol i protestantiska kyrkor. En predikstol är en liten 'balkong' där prästen står".¹³² Här brister dock allsidigheten genom att påstå att alla protestantiska kyrkor har en balkongliknande predikstol. Det finns många kyrkolokaler, särskilt inom frikyrkor, som inte har en sådan predikstol.

När Upptäck religion beskriver skillnaderna mellan protestantiska kyrkan och den katolska är det stort fokus på yttre ting som kloster, påven, helgon och sakrament, medan skillnader i läran inte nämns.¹³³ När Upptäck religion ger exempel på olika ortodoxa kyrkor nämns inte syrisk-ortodoxa kyrkan som samlar många kristna i Sverige.¹³⁴ Även ortodoxa kyrkan jämförs med katolska kyrkan utifrån yttre ting som sakrament och påven, men inget sägs om vilken typ av ledarskap ortodoxa kyrkan har.¹³⁵ Eftersom katolska, ortodoxa och protestantiska kyrkan ingår i det centrala innehållet för religionskunskap för åk 7-9 kan det diskuteras om det hade varit mer allsidigt för åk 4-6 att hellre lyfta de olika kyrkor och grupper som de har runt omkring sig i samhället.¹³⁶

Saknas något väsentligt?

I beskrivningen av dopet beskrivs att barnet går från mörker till ljus och blir kristet, men inget nämns om att det är Gud som räddar människan av nåd och inte för vad människan har gjort.¹³⁷ Upptäck religion skriver mycket om levnadsregler och att Jesus "berättade om hur människor ska vara mot varandra".¹³⁸ Även om läromedlet tar upp att man kan få förlåtelse av Gud om man gör fel,¹³⁹ finns det ingen förklaring på hur det är möjligt att förlåta. Försoningen tas inte upp, och Jesu död beskrivs inte som att han tog på sig all synd och skuld och besegrade döden när han uppstod.¹⁴⁰

Kristen tro lär att man bara kan få evigt liv genom att tro på Jesus och i nåd ta emot hans räddning genom korset och uppståndelsen. Den centrala tankegången att en människa bara kommer till himlen genom nåd finns inte med i Upptäck religion utan tvärtom är det människans gärningar som ska rädda henne: "Man kommer inte till himlen bara för att man är präst, rik eller har en viss *status*. Utan det viktigaste är att hjälpa sina medmänniskor".¹⁴¹

130 Ibid. 34.

131 Ibid. 36.

132 Ibid. 36.

133 Ibid. 36.

134 Ibid. 37.

135 Ibid. 37.

136 *Kursplan religionskunskap.*

137 *Upptäck religion*, 13, 24.

138 Ibid. 14.

139 Ibid. 18, 29.

140 Ibid. 29-31.

141 Ibid. 20.

Guds rike är en central tankegång i Jesu undervisning och i kristendomen. Guds rike skulle kunna beskrivas som en tankegång bakom heliga platser, då Jesus talade om att Guds rike är inom dem som tror på honom, och då är hjärtat en helig plats.¹⁴² Tanken om Guds rike tas dock inte alls upp i Upptäck religion.

5.1.3 PULS Religion – Natur & Kultur

Kravet på saklighet

Sakinformation i relation till Bibeln

PULS Religion citerar några gånger Bibeln, men förutom Psaltaren 23 anges inga referenser till var i Bibeln citaten återfinns.¹⁴³ PULS Religion ger stort utrymme åt både Gamla och Nya testamentets berättelser, men inte heller dessa har några bibelreferenser.¹⁴⁴ På introduktionssidorna till Gamla respektive Nya testamentet får läsaren veta att GT innehåller 50 böcker och NT 27 och en översikt av vad de två delarna innehåller.¹⁴⁵ Påstående att GT innehåller 50 böcker bygger på att man räknar med de 11 apokryferna som bibelböcker. Detta är inte sakligt, då många kyrkor, däribland de flesta i Sverige, räknar apokryferna som ett tillägg till Gamla testamentet och inte som bibelböcker.

PULS Religion säger i berättelsen om syndafallet att Adam och Eva inte fick "äta av frukten från Kunskapens träd" och brister först i att förklara att det handlade om kunskap om gott och ont, men längre ner på sidan förklaras att om det äter ska de "få kunskap om vad som är gott och vad som är ont".¹⁴⁶ PULS Religion säger att "[s]om straff kör Gud ut dem ur Edens lustgård" och får inte fram något om Guds omsorg eller löfte om räddning.¹⁴⁷

PULS Religion ställer frågan "Varför är människor elaka och gör varandra illa?" och berättar sedan berättelserna om Kain och Abel, Noas ark och Babels torn men får inte fram att grundproblemet är syndafallet.¹⁴⁸ En bild av Abrahams släktträd brister genom att visa att Jakob hade två fruar och fick tio söner med Lea och två med Raket.¹⁴⁹ Men Jakob hade även två bihustrur, Bilha och Silpa. Lea fick sex söner, Raket två, Bilha två och Silpa två.¹⁵⁰ Precis som i Upptäck religion utesluter PULS Religion Gud ur berättelsen om Josef och hans bröder. Detta kan jämföras med att Gud framstår som central i berättelsen om Mose och den brinnande busken, som skriver: "Och allra viktigast, Gud själv skulle vara med honom."¹⁵¹ Illustrationen i PULS Religion av hur Israels folk skulle måla blod på dörrposterna blir missvisande. Bilden har ingen bakgrund utan visar bara en hand som målar ett rött kryss med en pensel. Texten i PULS Religion säger "Alla familjer i Israels folk skulle slakta ett lamm och stryka blodet på dörrposten."¹⁵² Bibeln säger att man "ska ta

142 Mark 1:15; Luk 17:21.

143 *PULS Religion*, 44-45, 70-71.

144 *Ibid.* 22-45, 60-85.

145 *Ibid.* 20, 58.

146 *Ibid.* 23; 1 Mos 2:17.

147 *PULS Religion*, 23; 1 Mos 3:15, 21, 22.

148 *PULS Religion*, 24-25.

149 *Ibid.* 30.

150 1 Mos 35:23-26.

151 *PULS Religion*, 31-33, 35.

152 *Ibid.* 36.

av blodet och stryka på båda dörrposterna och på tvärbjälken”.¹⁵³ Bilden försvårar snarare än hjälper eleven att förstå hur det kan ha sett ut. En faktaruta beskriver att Israels folk efter händelserna vid Sinai såg ”sig som Guds utvalda folk”. Detta är något missvisande, eftersom de redan från Abraham såg sig som ett utvalt folk.¹⁵⁴

I återgivningen av Nya testamentet i PULS Religion finns inte så många faktafel. I liknelsen om den barmhärtige samariern har PULS Religion till exempel med delen om att älska Gud, medan Upptäck religion utesluter Gud och bara lyfter fram att älska medmänniskan.¹⁵⁵

Precis som Upptäck religion säger PULS Religion att Jesus föddes i ett stall.¹⁵⁶ Däremot nämns inget specifikt antal på de vise männen.¹⁵⁷ I berättelsen om Paulus omvändelse nämner PULS Religion utan förklaring ”Nu kallades han inte Saul utan Paulus.”¹⁵⁸ Det är en vanlig misstolkning även bland kristna att Saul bytte namn till Paulus av någon teologisk anledning, men Saul och Paulus är samma namn på hebreiska respektive grekiska och Bibeln säger att han ”även kallades Paulus”, inte att han bytte namn.¹⁵⁹

Kopplingar mellan judendom och kristendom samt GT och NT

I inledningen till avsnittet om Nya testamentet i PULS Religion står det att man i evangelierna försökte ”visa att Jesus var den som folket väntade på. Här ville man övertyga alla om att Jesus var Messias, kungen.”¹⁶⁰ I avsnittet om Gamla testamentet har löften om Messias lyfts fram.¹⁶¹ Här brister inte PULS Religion i kopplingen mellan Gamla och Nya testamentet. Boken skriver att lärjungarna ”talade om Jesus som Messias, Guds son, som hade blivit levande igen. De kallade honom också Kristus, som betyder kungen.”¹⁶² Läromedlet får med både Messias och Kristus men får däremot inte fram att orden har samma betydelse och att de betyder den smorde.

PULS Religion inleder likt Upptäck religion avsnittet om kristendomen med ”Allt började med en man som hette Jesus”, vilket inte är helt sakligt.¹⁶³ Eftersom PULS Religion har presenterat Gamla testamentet och judendomen före Nya testamentet och kristendomen upplevs dock bristen inte så markant.

Teologi och ideologi

PULS Religion får fram att de första lärjungarna och kristna tror att Jesus är Guds son.¹⁶⁴ Likt Upptäck religion sägs vid ett tillfälle i PULS Religion att kristna tror att ”Jesus var Guds son” och inte att han är det.¹⁶⁵ En sådan skrivning kan fungera i ett historiskt perspektiv om händelserna när han vandrade runt i Israel, men det blir

153 Ibid. 36; 2 Mos 12:7.

154 *PULS Religion*, 39; 1 Mos 12:2; 28:13-15; 46:3; 50:24.

155 *PULS Religion*, 71; *Upptäck religion*, 19.

156 *PULS Religion*, 60.

157 Ibid. 61.

158 Ibid. 85.

159 Apg 13:9.

160 *PULS Religion*, 58.

161 Ibid. 43, 45.

162 Ibid. 85.

163 Ibid. 86; *Upptäck religion*, 8.

164 *PULS Religion*, 16, 58, 73, 81, 85.

165 Ibid. 86.

osakligt att säga att kristna idag tror att Jesus var Guds son, och inte är det. När det gäller treenighetsläran hamnar PULS Religion precis som Upptäck religion i modalism när det på två olika ställen står: "Gud kan visa sig på tre olika sätt – som Fadern, Sonen och den heliga Anden." och "En Gud som kan visa sig på olika sätt."¹⁶⁶

PULS Religion använder sig återkommande av rutor med kompletterande information för att förklara något eller för att förankra Bibelns berättelser historiskt och arkeologiskt. Ibland kan texten i rutorna brista i saklighet och underminera trovärdigheten i berättelserna. Två exempel från avsnittet om GT är "De flesta tror inte heller att de första människorna som beskrivs i Bibeln verkligen har funnits" och "Forskare idag vet inte om Abraham har funnits eller om det är berättelser om flera personer".¹⁶⁷ När PULS Religion berättar om Jesu uppståndelse står det i en ruta:

När Nya testamentet berättar om hur Jesus uppstod, är det förstas något som aldrig går att vetenskapligt bevisa. Det man vet är att lärjungarna började berätta om Jesus och att han hade uppstått, i stället för att sörja och vara rädda. De var så övertygade att de hellre än att förneka Jesus, satt i fängelse och till och med blev dödade. Kristna människor har sedan i alla tider upplevt att Jesus lever och är nära dem".¹⁶⁸

Å ena sidan lyfts lärjungarnas övertygelse om uppståndelsen fram som argument för att Jesus uppstått. Å andra sidan används ordet "förstås" som underminerar trovärdigheten, samtidigt som kristna idag sägs uppleva att Jesus lever, inte vara övertygade om det även förnuftsmässigt.

I en av rutorna i PULS Religion tar boken upp att "Jesus brydde sig om människor som andra föraktade eller inte räknade med." Tre grupper nämns: "Barn var inte så viktiga", "Kvinnor behövde man inte lyssna på" och "Syndare var föraktade". PULS Religion berättar om detta på ett sakligt sätt vilket är intressant att jämföra med Upptäck religion som framförde vad man borde tycka när det gällde kvinnorna vid graven.¹⁶⁹ På liknande sätt säger PULS Religion om kristendomens spridning på 300-talet att "[n]är kristendomen blev mäktigare, blev det också viktigt vem som skulle bestämma".¹⁷⁰

PULS Religion uttalar sig inte om detta var bra eller dåligt utan återger det bara. Ett liknande exempel är att PULS Religion säger att det "fanns personer som missbrukade sin makt, även inom kyrkan."¹⁷¹

Kravet på allsidighet

Urval av berättelser från Bibeln

PULS Religion gör ett brett urval av berättelser från Gamla testamentet med berättelser ändå från skapelsen till kungatiden, exilen och profeterna. De poetiska böckerna nämns också.¹⁷² När det gäller Nya testamentet tar boken upp många

166 Ibid. 86, 89.

167 Ibid. 23, 26.

168 Ibid. 82.

169 Ibid. 69; *Upptäck religion*, 31.

170 *PULS Religion*, 89.

171 Ibid. 94.

172 Ibid. 22-45.

berättelser från evangelierna och både att Jesus gör under, möter människor och berättar och undervisar kommer fram.¹⁷³ Händelserna i Apostlagärningarna återges på ett uppslag och det nämns att Paulus skriver brev som finns samlade i NT. Däremot finns ingenting med om att Jesus en dag ska komma tillbaka.¹⁷⁴ PULS Religion får inte heller fram att Maria var jungfru, men eftersom under beskrivs på många andra ställen är det inte avgörande för allsidigheten.¹⁷⁵

Beskrivning av kyrkans historia och olika kyrkotraditioner

Medan Upptäck religion beskriver de olika kristna kyrkorna utifrån storlek, med katolska kyrkan först, använder PULS Religion sig av att berätta om kyrkans framväxt i ett historiskt perspektiv. Det blir då naturligt att berätta om olika kyrkor och samfund allteftersom de dyker upp i historien. Beskrivningen tar vid där Nya testamentet slutar och geografiskt rör sig texten mot Sverige innan boken går över i avsnittet "Att leva som kristen".¹⁷⁶ Den historiska skildringen gör att PULS Religion inte på ett allsidigt sätt får fram mycket av vad katolska och ortodoxa kyrkan står för, men detta ingår heller inte i det centrala innehållet i religionskunskap förrän i åk 7-9.¹⁷⁷

PULS Religion tar upp att kloster startades tidigt. Bilden på nunnor i detta sammanhang är något missvisande, då luggen syns på flera av nunnorna, vilket inte är brukligt.¹⁷⁸ I beskrivningen av att den östromerska kyrkan blev till den ortodoxa kyrkan nämns inte syrisk-ortodoxa kyrkan som ett exempel, men den finns med när PULS Religion tar upp kyrkor som "kommer till oss" i Sverige.¹⁷⁹

PULS Religion beskriver tydligt vad Luther lärde, men vikten av predikan kunde lyfts fram också.¹⁸⁰ I beskrivningen av den svenska reformationen säger boken att "Sverige var nu ett protestantiskt land med en luthersk kyrka."¹⁸¹ PULS Religion får fram en allsidighet som Upptäck religion misslyckas med, eftersom Upptäck religion inte urskiljer att Svenska kyrkan är just luthersk utan bara talar om den som protestantisk.¹⁸² I beskrivningen av väckelsen och frikyrkorna saknas dock exempel på frikyrkor i Sverige.¹⁸³ Det gör det svårt för eleven att få en allsidig bild av de olika kyrkorna i Sverige.

I avsnittet "Att leva som kristen" utgår PULS Religion från ett svenskkyrkligt perspektiv. Tecken på det är bilderna på interiören av en kyrka och ett barndop.¹⁸⁴ Om dopet säger PULS Religion: "Dopets [sic!] blev ett synligt tecken på rening från det som är ont. Från början döptes bara vuxna, men snart började man även döpa barn."¹⁸⁵ Här blandar PULS Religion tankar från olika dopsyner. I en luthersk dopsyn finns reningen från det onda med, men man menar också att barn döptes från början. En baptistisk dopsyn ser dopet som en bekännelsehandling mer än

173 Ibid. 60-83.

174 Ibid. 84-85.

175 Ibid. 60.

176 Ibid. 88-101, 102-107.

177 *Kursplan religionskunskap.*

178 *PULS Religion*, s 89.

179 Ibid. 90, 101.

180 Ibid. 97.

181 Ibid. 99.

182 *Upptäck religion*, 36.

183 *PULS Religion*, 100-101.

184 Ibid. 103-104.

185 Ibid. 104.

en rening, och menar att barn inte döptes från början. Till skillnad från Upptäck religion berättar PULS Religion att ortodoxa och orientaliska kyrkor har sitt julfirande på vår Trettondag jul.¹⁸⁶

Saknas något väsentligt?

PULS Religion tar i avsnittet om Martin Luther upp att han lärde att "människan blir frälst genom tro. Hon kan inte förtjäna Guds kärlek." men när det senare beskrivs vad det är att leva som kristen hamnar PULS Religion i gärningslära: "Att leva som kristen är att försöka leva som Jesus lärde ut när han levde. Jesus förklarade att kärleken till Gud och människorna är att uppfylla Guds lag. Kristna försöker följa Jesus exempel."¹⁸⁷ PULS Religion kan mena att detta gäller när människan har blivit frälst genom tro, men det framkommer inte tillräckligt väl och den centrala tankegången om vad Gud har gjort för människan i försoningen blir otydlig.

PULS Religion beskriver överlag Jesu död och uppståndelse på ett sakligt sätt och nämner till exempel att förhänget in till de allra heligaste i templet sprack.¹⁸⁸ I beskrivningen av Luther kommer det fram att människor bara kan bli fria från sin synd "genom att ångra sig och tro på Jesus."¹⁸⁹ Likafullt blir det inte tydligt vad som är poängen med Jesu död. Även om de stora kyrkotraditionerna i någon mån betonar olika aspekter av Jesu död och uppståndelse, är dessa händelser centrala. Protestantiska kyrkan betonar till exempel att Jesus tar på sig människan synd och skuld och att det är detta som gör det möjligt för människan att bli räddad, medan ortodoxa kyrkan betonar Jesu uppståndelse som att döden blir besegrad och Jesus är den förste uppståndne som kan ge det nya livet. Inga av dessa förklaringar blir tydliga i PULS Religion.

PULS Religion lyfter flera gånger fram den centrala tankegången om Guds rike i återgivningen av Nya testamentets berättelser.¹⁹⁰ Däremot nämns inte vad som är målet med att bli räddad – det eviga livet – mer än i beskrivningen av en begravning där det står: "I Bibeln berättas det om ett evigt liv, där all sorg och lidande ska vara slut. Vid begravningsgudstjänsten talar prästen ofta om hoppet att man ska få mötas igen i evigheten som kommer efter döden."¹⁹¹

5.2 Högstadiet – Religionskunskap

5.2.1 Utkik Religion - Glerups

Kravet på saklighet

Sakinformation i relation till Bibeln

Bland högstadieböckerna har Glerups boken Utkik Religion. Den har samma namn som mellanstadieboken, men har andra författare och är fristående. Här berättas om hur Israel blev ett kungadöme, där Saul blev smord till den förste

186 Ibid. 105, *Upptäck religion*, 21.

187 *PULS Religion*, 97, 102.

188 Ibid. 81.

189 Ibid. 96.

190 Ibid. 64, 67, 68, 72.

191 Ibid. 105.

kungen, och kungen kallades därefter "Messias".¹⁹² Ordet betyder visserligen "den smorde", men har aldrig syftat på Israels tidigaste kungar, utan pekar framåt mot Davids son, den kommande fridskonungen. Beskrivningen av Bibelns skildring av Saul och David blir också onödigt svag när det bara sägs att "Saul klarade inte riktigt av sin uppgift, och behövde avlösas av en bättre kung."¹⁹³ Texten utelämnar den centrala informationen att den avgörande skillnaden var hur de båda förhöll sig till Guds bud.

Boken har också en distansering från de bibliska texterna som skapar en underliggande känsla av tvivel på Bibeln som trovärdig källa. Många gånger hänvisas till "enligt judisk tro", "religionsforskare menar", "texten berättar" och så vidare, även för helt okontroversiella uppgifter, som exempelvis att merparten av GT är skriven på hebreiska, eller Markus är skriven för en icke-judisk läsekrets, och med Petrus som huvudkälla.¹⁹⁴ Texten beskriver att vissa texter är svåra att knyta till faktiska historiska händelser, och reducerar dem till att de är "sanna ur de troende judarnas synvinkel", vilket ger känslan av att övriga bör betrakta Bibelns texter med skepsis.¹⁹⁵

I berättelsen om Jesu efterföljare uppger boken den förvånande uppgiften att "en del" tror att Maria från Magdala var gift med Jesus och att det i själva verket var hon som skrev Johannesevangeliet. Det senare påståendet utvecklas dessutom i ett annat stycke, som dessutom får mer utrymme än alla faktiska NT-författare. Uppgiften kompletteras dessutom med att "många menar" att Maria från Magdala var den lärjunge som låg närmast till bords med Jesus vid den sista måltiden.¹⁹⁶ Detta är historiskt helt ogrundade spekulationer som inte förtjänar en plats i en seriös lärobok.

I beskrivningen av NT:s skrifter anger boken en mycket sen datering, där Markus dateras till 70-talet "eller kanske något tidigare". Om Johannes får vi bara veta att den är gåtfull "med många svårtolkade avsnitt."¹⁹⁷ Om NT:s kanon anger boken att det "så småningom" uppstod diskussioner kring vilka skrifter som skulle ingå i NT, och först på 400-talet blev man överens.¹⁹⁸ Hur kanoniseringsprocessen än beskrivs är det en alltför sen tidsangivelse, och beskrivningen ger intrycket av en överdriven osäkerhet kring NT:s kanon och innehåll. När det gäller breven används det mesta av textutrymmet till att förklara att forskarna är osäkra på om det är Paulus som skrivit flera av sina brev, och lika osäkra på vilka som har skrivit alla de övriga breven.¹⁹⁹

I bokens sammanfattning av Nya Testamentet beskriver författarna att "de flesta" läsare "undrar förstås" över innehållet och om det verkligen har hänt. De som tror att allt är sant i NT beskrivs som "bokstavstroende" eller "fundamentalister" – vilket följs av informationen att "så tror inte de flesta", följt av en elevuppgift om

192 Hans Olofsson och Rolf Uppström, *Utkik Religion*, (Malmö: Gleerups, 2014), 40.

193 Ibid.

194 Ibid. 38-42, 96, 98.

195 Ibid. 42.

196 Ibid. 90, 96.

197 Ibid. 96.

198 Ibid. 95.

199 Ibid. 96.

påstådda motsägelser samt argument för varför NT inte bör anses trovärdigt, och att evangelierna "inte är ute efter att berätta exakt vad som hände".²⁰⁰

Sammantaget har Utkik Religion en mycket distanserad och skeptisk, och ibland direkt kontrafaktisk beskrivning av Bibeln, framför allt av Nya Testamentet.

Kopplingar mellan judendom och kristendom samt GT och NT

Boken påstår att Tanakh motsvarar "ungefär" Gamla testamentet, och fortsätter med att förklara att bokens texter är hämtade ur Bibel 2000.²⁰¹ Man får intrycket att författarna räknar med apokryferna till Gamla testamentet. Dessa har dock aldrig räknats in i den judiska Tanakh, och tillhör inte heller Gamla testamentet.

I bokens beskrivning av kristendomens födelse beskriver Utkik Religion det som att landet kallas Palestina, och att judarna använde andra namn som Kanaan, med mera, men nämner bara namnet Israel som ett modernt begrepp, och tillägger att "dagens palestinier" har "levt i Palestinaområdet i mer än tusen år."²⁰² Namnet Palestina började dock inte användas frekvent förrän efter Bar Kochba-revolten år 135.²⁰³ Texten fortsätter med ytterligare sakuppgifter som samtliga spelar ner den judiska närvaron i Israel.

Utkik Religion skriver också att majoriteten av judarna vid Kristi födelse levde utanför Palestina, att bara en halv miljon judar levde i landet och det bara var Judeen av de tre landskapen i Israel som hade judisk majoritet.²⁰⁴ Även om det är svårt att slå fast exakta folkmängder under antiken råder knappast något tvivel om att landet hade en tydlig judisk majoritet fram till år 70. I beskrivningen av olika judiska grupper ges också seloterna det största utrymmet i boktexten, och det förklaras hur de "högg ner sina fiender när de fick chansen". Det beskrivs också hur judarna såg ned på brottslingar, prostituerade och mentalsjuka.²⁰⁵

Sammantaget framstår detta avsnitt som starkt politiserat och osynliggör på ett osakligt sätt namnet Israel och den judiska kopplingen till landet, och ger dessutom en sammantagen bild som gränsar till antisemitisk svartmålning.

Teologi och ideologi

I sin beskrivning av den helige Ande blir bokens beskrivning klart bristfällig, Anden definieras enligt kristen tro som "den speciella kraft med vilken Gud skapar".²⁰⁶ Formuleringen är uppenbart genomtänkt, för den förekommer även senare i beskrivningen av treenigheten där författarna ger den osakliga bilden att både utanför *och innanför* (vår kursivering) kristendomen beskrivs att Jesus bara var en människa, och att den helige Ande "endast är ett verktyg för Guds skapande".²⁰⁷

När det gäller människans frälsning ger boken den svaga beskrivningen att de som "har levt rätt hamnar hos Gud i himmelen", medan de som "inte levt som Jesus

200 Ibid. 98f.

201 Ibid. 36.

202 Ibid. 84.

203 Louis H Feldman, *Studies in Hellenistic Judaism* (Leiden: Brill, 2006), 553.

204 *Utkik religion*, 84.

205 Ibid. 85f.

206 Ibid. 87.

207 Ibid. 101.

predikat” hamnar i helvetet.²⁰⁸ Detta är en bibliskt och teologiskt helt otillräcklig bild av det kristna evangeliet och evigheten.

När det gäller kristendomens roll i samhället i historia och nutid är beskrivningen till stor del saklig och allsidig, men vissa tendentiösa beskrivningar finns, som exempelvis att när Europa koloniserade Afrika kom soldaterna och handelsmännen först, och därefter missionärerna. Därefter drar texten slutsatsen att ”missionärernas verksamhet förstörde mycket” av den afrikanska kulturen.²⁰⁹ Texten blir därför osaklig i att inte tillräckligt tydligt skilja på den sekulära kolonialismen och den kristna missionen.

Texten ger också exempel på nutida sekularisering, och anger att knappt två procent av befolkningen besöker söndagsgudstjänst. Det tycks dock som att boken här refererar till sin egen tidigare uppgift om denna siffra från Svenska kyrkan, men missar att räkna in alla övriga samfund, varför den angivna siffran blir alltför låg.²¹⁰ I sin uppgift om den svenska pingströrelsens medlemsantal anges en siffra från 1980-talet, vilket pekar på att författarna slarvat i sin beskrivning av svensk och nutida kristenhet, och utgår från en daterad bild.²¹¹

Kravet på allsidighet

Urval av berättelser från Bibeln

När Utkik Religion väljer ut berättelser ur Gamla Testamentet har de visserligen exempel från flera olika böcker, men framför allt när det gäller Jobs bok blir det teologiska urvalet snedvridet. Texten beskriver visserligen att Gud låter lidande drabba Job, men utelämnar den helt centrala informationen att det är Åklagaren, Satan, som slår Job, och inte Gud.

När boken beskriver budskapet om uppståndelsen ger texten ett felaktigt sammanhang åt Paulus ord i 1 Korinthierbrevet 15, och menar att det handlar om att en del tvivlade på Jesu uppståndelse.²¹² Passagen ifråga handlar dock om att Paulus förklarar människans kommande uppståndelse, med Jesu bevitnade uppståndelse som exempel.

Beskrivning av kyrkans historia och olika kyrkotraditioner

Utkik Religion förklarar det kristna dopets ursprung till Johannes dop.²¹³ Men det finns avgörande skillnader mellan hans och andras dop till omvändelse och det kristna dopet i Faderns, Sonens och den helige Andes namn som boken här missar.

Bokens generella beskrivning av nattvarden är också orimligt distanserad, genom förklaringen att brödet och vinet ”på ett mystiskt sätt” är Jesu kropp och blod.²¹⁴ En liknande beskrivning förekommer i avsnittet om ortodoxa kyrkan, där det förklaras att människan ”på ett hemligt och obegripligt sätt” får del av Guds kraft genom de heliga handlingarna.²¹⁵

208 Ibid. 102.

209 Ibid. 122.

210 Ibid. 140, 149.

211 Ibid. 137.

212 Ibid. 100.

213 Ibid. 89.

214 Ibid. 101.

215 Ibid. 111.

Saknas något väsentligt?

Trots ett stort sidomfång sammanfattar Utkik Religion syndafallet tämligen torftigt, som att "människorna gjorde inte riktigt som Gud ville", vilket är alltför svagt i en högstadiebook om en så central händelse i Bibeln.²¹⁶ Tillsammans med de ovan nämnda osakligheterna i helt centrala teologiska frågor vittnar detta om en anmärkningsvärd brist på insikt i vad den kristna tron faktiskt handlar om. Detta, parat med bristen på saklig information om kristendomens budskap om Jesu identitet, resulterar sammantaget i en högst otillräcklig beskrivning för en högstadielev utan andra förkunskaper.

I beskrivningen av olika kristna traditioner ger texten stort utrymme åt de historiska kyrkorna, men även om det finns en genomgång av svenska frikyrkor saknas helt en beskrivning av den pingstkarismatiska rörelsen som den starka globala rörelse den varit under senaste seklet. Boken ställer också Livets Ord och Adventist-rörelsen jämsides med Jehovas Vittnen under definitionen "sekte", vilket utifrån vår tids ekumeniska situation måste anses osakligt.²¹⁷

Mer generellt måste det också påpekas att boken ger orimligt stort utrymme åt den tidigare statskyrkan och inte alls beskriver nutida väckelserörelser runtom i världen. Det ger intrycket av att författare och förlag har alltför svag kännedom om kristendomen i vår tid.

5.2.2 SOS Religion – Liber

Kravet på saklighet

Sakinformation i relation till Bibeln

SOS Religion har ett kortare kapitel om kristendomen än Utkik Religion, vilket naturligt ger mer kortfattade beskrivningar. Beskrivningen av jordens skapelse är starkt distanserad och menar att de "två skapelseberättelserna" är motstridiga och slår utan reservation fast att den ena är skriven nära havet och den andra i öknerna.²¹⁸

Information om Gamla testamentet finns i kapitlet om judendomen. En formulering om Guds kallelse av Abraham är missvisande, där texten anger att Guds röst sade att "Abraham var hans människa".²¹⁹ Redogörelsen för Gamla testamentet är generellt kortfattad i SOS Religion, och kopplar samman med referenser till vår tids kultur, men saknar de nödvändiga perspektivet av Guds handlande med Israels folk, och framåtblickarna mot en messiansk tid.²²⁰ Berättelserna framstår därför för läsaren som till stor del hängande i luften. Texten anger också felaktigt att Israel splittrades vid Jerusalems förstörelse 70 e Kr, och nämner inget om det delade riket och landets delning 1000 år tidigare.²²¹

Den inledande beskrivningen av Jesu födelse undviker också att nämna att Maria blev med barn på övernaturligt sätt, och inte heller vad som var speciellt med just

216 Ibid. 38.

217 Ibid. 145f.

218 Ingrid Berlin och Börge Ring, *SOS Religion* (Stockholm: Liber, 2019) 79.

219 Ibid. 73.

220 Ibid. 73-78.

221 Ibid. 78.

Jesu födelse och identitet. Problematiken i presentationen blir ännu allvarigare när det senare visserligen nämns att Maria blev gravid utan att ha varit tillsammans med en man – en berättelse som uppges förekomma i flera religioner. Till detta fogar dock författarna att detta är en "fantastisk och överklig händelse".²²² Det är svårt för läsaren att uppfatta ordet "överklig" på något annat sätt än att berättelsen om Jesu födelse är påhittad.

I samband med Jesu dop anger texten att alla runt omkring blev säkra på att Jesus var Messias.²²³ En sådan uppgift förekommer dock inte i något av evangelierna. I uppräknningen av lärjungarna anges också den vanliga faktoiden att Tomas också kallades Tvivlaren (det korrekta är "Tvillingen").²²⁴

Även andra uppgifter om Bibeln blir alltför förenklade. Det uppges att fariséerna kunde Gamla testamentet utantill och försökte visa att Jesus hade fel i "att kärleken mellan människor var det viktigaste". Båda uppgifterna är alltför förenklade för att betraktas som sakliga.

Kopplingar mellan judendom och kristendom samt GT och NT

När SOS Religion ska beskriva centrum i den judiska lagen ger boken en alltför människocentrerad bild som inte stämmer med vare sig judisk eller kristen tradition, när boken förklarar att ett bud står över alla andra, nämligen att älska sin nästa som sig själv. Boken nämner dock inte det bud som exempelvis Jesus nämner före detta bud, nämligen det gudscentrerade "Du ska älska Herren din Gud av hela ditt hjärta (...)".²²⁵

Teologi och ideologi

Beskrivningen av treenigheten är i denna bok i huvudsak korrekt. Detta positiva intryck förtas dock av en inlagd textruta som anger att Jesus kallades Guds son för att man då inte hade samma kunskap om genetik som idag, och därför "trodde man att sonen var en exakt kopia av pappan".²²⁶

SOS Religion innehåller både en kort faktaruta och ett textstycke med samma rubrik: "Varför måste Jesus dö?" Båda dessa ger en huvudsakligen riktig beskrivning av försoningen mellan Gud och människa. Det finns dock en överdrivet distanserad formulering att detta enligt kristen tro är "något som inte går att förstå med hjälp av förnuftet".²²⁷

Bokens inledande sammanfattning av Jesu budskap är alltför endimensionell, att Jesus berättade "hur Gud ville att människor skulle vara mot varandra".²²⁸ Även beskrivningen av de första apostlarnas budskap om Jesu uppståndelse och kallelse till omvändelse förminskas till att handla om att de predikade att man kunde få evigt liv genom att "tro på Gud och älska varandra", och texten anger att det eviga livet nås av "den som tror på Gud och lever enligt hans bud".²²⁹

222 Ibid. 103, 111.

223 Ibid. 104.

224 Ibid.

225 Ibid. 82.

226 Ibid. 116.

227 Ibid. 107, 117.

228 Ibid. 103.

229 Ibid. 108, 110.

Stycket om bibelsyn ger ett bristfälligt intryck, då det förklaras att "några få" kristna tror att Bibeln är "skriven av Gud" och därmed bokstavligt sann, andra människor ser den som "en helt vanligt (sic!) bok". "De flesta kristna" uppges dock anse Bibeln "som skriven av människor" och vara "en bok med olika tankar om Gud".²³⁰ Beskrivningen är inte rättvisande mot framför allt den helt dominerande bibelsynen bland evangelikala, lutherska och katolska troende, som menar att Bibeln verkligen är skriven av människor men också gudomligt inspirerad. Författarnas beskrivning blir här alltför förenklad.

Kravet på allsidighet

Urval av berättelser från Bibeln

På detta område utmärker sig SOS Religion inte på något anmärkningsvärt sätt.

Beskrivning av kyrkans historia och olika kyrkotraditioner

Även beskrivningen av nattvarden blir i SOS Religion förenklad till det meningslösas gräns. Innehållet i nattvarden beskrivs inte djupare i avsnittet om kyrkornas sakrament, och i texten om fornkyrkan anges endast att "man drack vin och åt bröd för att minnas Jesus."²³¹ Beskrivningen av protestantiska kyrkor lider av samma förenkling när boken återigen reducerar kärnan i Luthers förkunnelse om evangeliet till att människan "tror på Gud".²³²

Avsnittet om ortodoxa kyrkan innehåller en exotifierande och alltför förenklad beskrivning av gudstjänsten, när den anger att prästen går ut och in genom ikonostasen, och "när prästen är bakom väggen är han i himlen", och kommer sedan ut med budskap från Gud till folket.²³³

Bokens val av bildillustrationer illustrerar också en tendens att lyfta fram en liberal, normbrytande kristendomstolkning och osynliggöra det bibeltrogna, exempelvis genom att illustrera påskveckan med musikalen Jesus Christ Superstar och illustrera äktenskapet med två män som gifter sig med varandra.²³⁴

Saknas något väsentligt?

En av de mest slående bristerna i SOS Religion är att väckelserörelsen, frikyrkorna och den moderna evangelikala och pingstkarismatiska rörelsen är helt osynlig. Här brister läroboken i allsidighet. Läsaren får intrycket av kristendomen som i första hand en historisk religion, och där den kyrkliga traditionen "är gammal och speglar en omodern tid".²³⁵ Avsaknaden av personporträtt eller andra beskrivningar av kristet liv gör att de högstadielärover som läser boken inte får med sig något exempel från vår egen nutida kultur på en aktiv kristen tro, vilket är en brist.

SOS Religion lägger sig medvetet på en enkel nivå, som ibland inte kan anses täcka kraven på saklighet och allsidighet. Jesu undervisning förenklas flera gånger till att handla om att människor ska älska varandra, och boken och ger ett alltför

230 Ibid. 109.

231 Ibid. 115, 126, 129, 136.

232 Ibid. 130.

233 Ibid. 128.

234 Ibid. 137f.

235 Ibid. 139.

litet utrymme åt Jesu övergripande tema om Guds rike. Budskapet om frälsningen och försoning blir också alltför förenklat och återger inte det verkliga innehållet i kristen tro, utan det eviga livet reduceras till att tro på Gud och göra gott.

5.2.3 SOL Nova – Natur & Kultur

Kravet på saklighet

Sakinformation i relation till Bibeln

SOL Nova har genomgående en distanserad inställning till Bibeln. Redan i inledningen av judendomskapitlets avsnitt om de gammaltestamentliga texterna slår SOL Nova fast att ”forskare [är] överens om att det mesta av det som står i Tanakh inte är fakta”, och att texterna ”inte [är] historiskt tillförlitliga”.²³⁶ Därefter följer en traditionell genomgång av några av de viktigaste gammaltestamentliga berättelserna, men läsaren får alltså först veta att de inte är fakta utan bara förklarar ”det judiska folkets syn på sin historia och identitet”.²³⁷ Texten anger också att Torah innehåller ”myterna” om skapelsen, vilket ytterligare understryker det distanserade tilltalet.²³⁸

När vi kommer till Nya testamentet inleder författarna med att repetera för läsaren att Bibelns berättelser inte är trovärdiga: ”Du kanske minns att vi inte kan veta om det som står i Gamla testamentet i Bibeln alls har hänt?” De fortsätter med att förklara att ”många forskare” menar att bibeltexternas författare ”aldrig menade att det skulle vara sant”, och att berättelserna om skapelsen ”helt enkelt [är] ett slags heliga dikter”.²³⁹

Texten är visserligen något mer uppskattande mot NT, och menar att här finns berättelser som mer säkert är historiskt riktiga, men visar samtidigt en viss distansering genom formuleringen att de flesta forskare menar att Johannes Döparen, Jesus och Paulus ”kan ha funnits”. Reservationen fortsätter med att det är ”svårt att veta exakt vad som stämmer”.²⁴⁰ Liknande formuleringar återkommer i en fördjupningstext om Jesus, där det anges att de flesta forskare anser ”att det faktiskt funnits en person (eller flera) som Bibelns Jesus. Ordet ”faktiskt” och framför allt den märkliga formuleringen ”eller flera” sänder en signal av distansering eller rentav kontrafaktisk spekulation om den historiske Jesus.²⁴¹

Vad gäller författarskap ger boken en kluven bild: å ena sidan berättar texten om evangelisterna: ”Ingen vet säkert vilka de var”, men nämner dock Lukas och de övriga vid namn, men fortsätter därefter med att bara beskriva att författarskapet för Apostlagärningarna är osäkert.²⁴² Detta väcker frågor eftersom Lukasevangeliet och Apostlagärningarna uppenbart har samma författare, och det hade då legat närmast till hands att åtminstone nämna att den som traditionellt har angetts som författare är just Lukas.

236 Boel Nygren, *SOL Nova 7*, (Stockholm: Natur & Kultur, 2020), 53.

237 Ibid. 53-58.

238 Ibid. 60.

239 Ibid. 92.

240 Ibid. 93.

241 Ibid. 110.

242 Ibid. 104.

Boken betonar i en fördjupningstext om evangelierna att inga originaltexter finns bevarade, och att berättelserna om Jesus fördes vidare muntligt "många år" innan de skevs ner.²⁴³ Denna omständighet gäller dock i princip alla skrifter från antiken, men i kontexten av en högstadiesbok där läsarna inte kan förväntas ha sådana förkunskaper ger texten intrycket av en låg trovärdighet hos evangelierna. Datering av evangelierna är också anmärkningsvärt sen, med Markus angiven till år 64-80, och texten målar också upp en påstådd inkonsekvens mellan evangelierna, där synoptikerna uppges slå fast Jesu offentliga tjänst till endast ett år, till skillnad från tre år i Johannes.²⁴⁴

Utöver detta ger boken en historiskt inkorrekt bild av Nya Testamentets kanoniseringsprocess. Texten förkunnar att de kristna inte började betrakta evangelierna och "en del brev" som heliga texter förrän omkring år 200, att oenigheten om vilka böcker som skulle räknas som kanoniska inte avgjordes förrän på 400-talet. Författarna går så långt som att skriva att det inte alls var självklart att det var just de fyra evangelierna som "hamnade" i Bibeln, för "kyrkans ledare valde nämligen bort många liknande texter" under 300- och 400-talet. Texten förklarar också att det fanns "många tidigare böcker" som är okända för oss idag, vilket skapar en osäkerhet hos läsaren, eftersom författarna inte anger vilka skrifter de menar har rensats bort och varför.²⁴⁵ Detta ämnesområde är i bästa fall spekulativt, i värsta fall avsiktligt vilseledande i SOL Nova.

Kopplingar mellan judendom och kristendom samt GT och NT

SOL Nova lägger extra tonvikt vid jämförelser av de tre teistiska religionerna. Skillnaden i betoning är dock noterbar, exempelvis i berättelsen om Abraham, där islams skildring av Abraham och hans söner får större utrymme än den bibliska berättelsen, trots att islams texter är tusentals år yngre och bygger på Bibelns berättelser.²⁴⁶

Boken förklarar visserligen att kristendomen springer ur en judisk källa, men i judendomskapitlet ger författarna också den något gåtfulla sakupplysningen att "stora delar" av Tanakh och Bibelns GT "liknar varandra, men det finns skillnader, och det är viktigt att inte förväxla dem". Det framgår dock inte vad författarna syftar på, men nästa stycke handlar om Talmud, och det är svårt för läsaren att få ett annat intryck än att texten menar att Talmud skulle ingå i den judiska bibeln.²⁴⁷

Texten ger också en felaktig uppräkningslista av vilka skrifter som ingår i Profeterna och Skrifterna, och nämner inte de historiska böcker som ingår i respektive grupp. Detta ger intrycket att författarna inte känner till den hebreiska bibeln, utan bara har utgått från vilka böcker som brukar sorteras in i dessa grupper i kristna utgåvor av Gamla testamentet.²⁴⁸

243 Ibid. 106

244 Ibid.

245 Ibid. 104.

246 Ibid. 38f.

247 Ibid. 59, 95.

248 Ibid. 60.

Teologi och ideologi

SOL Nova använder ett helt uppslag till den stora översvämningen, men inleder med att berätta om två andra flodmyter, och skriver därefter om Noas ark, ett pedagogiskt grepp som reducerar den bibliska berättelsen till en avspiegling av andra forntida berättelser.²⁴⁹

Ett klart anmärkningsvärt drag i SOL Nova är att i år 8-bokens kapitel om religionen i vår tid stavas boken egennamnet Gud med litet g.²⁵⁰ Som kontrast är exempelvis både Allah och Gud - både som egennamn och substantiv - stavade med versal i kapitlet om islam.²⁵¹ Greppet framstår som avsiktligt, vilket blir extra tydligt i avsnittet om skapelsen, där "den bibliska guden" skrivs med litet g, men i nästa mening jämförs med "islams Gud".²⁵² Denna studie gör ingen särskild analys av islamkapitlet, men i de avsnitt där islam nämns i samband med kristendomen finns en tendens att ge islam en mer framskjuten position.

I beskrivningen av frälsningen och kristendomens centrala budskap ger boken en till stor del saklig bild, men formuleringen om att "den som väljer att följa Jesus budskap" får frälsning är inte fullt rättvisande. Det finns också en teologiskt diskutabel beskrivning av treenigheten som tre "uppenbarelser" av Gud.²⁵³

I kopplingen mellan tro och samhälle finns i år 7-boken ett avsnitt om förföljelser mot kristna och ett om kristendomens bidrag till samhället. Mellan dessa två avsnitt finns ett längre avsnitt om att kristendomens synsätt ifrågasätts i vår tid.²⁵⁴ Dessa avsnitt föregås av fyra sidor historisk beskrivning, som nästan uteslutande framställer kristen tro och kyrkan i negativ belysning, med tvångskristnande, korståg, inkquisition, kolonialism, övergrepp mot minoritetsbefolkningar, samt ett stycke om reformationen där de fetstilade orden bär negativ klang, som kättare, bannlysning och avlatsbrev. Den historiska genomgången avslutas med det trettioåriga kriget.²⁵⁵ Intrycket som en oiniterad läsare får av kristendomens historiska roll i samhället är nästan genomgående negativ, och det kan noteras att i frågeställningen om missionens historia uppmanas eleverna att diskutera "både negativa och positiva effekter" – i den ordningen.²⁵⁶ Läroboken brister här i både saklighet och allsidighet.

Kravet på allsidighet

Urval av berättelser från Bibeln

Trots sitt explicita avståndstagande från Bibeln som trovärdig följer SOL Nova därefter en ganska traditionell genomgång av GT:s och NT:s berättelser, men gör ett ideologiskt färgat urval av tema genom att sammanfatta Jesu budskap som att han kommer med det "fredsrike" som utlovats genom profeterna.²⁵⁷ Genom att använda det inomvärldsliga ordet "fred" istället för det i evangelierna vanliga ordet

249 Ibid. 34f.

250 Boel Nygren och Jennie Rosén, *SOL Nova 8*, (Stockholm: Natur & Kultur, 2021), 144, 160f, 164.

251 *SOL Nova 7*, 136-167.

252 Ibid. 37.

253 Ibid. 107.

254 Ibid. 128-131.

255 Ibid. 124-127.

256 Ibid. 129.

257 Ibid. 96.

”frid”, syftande på människans relation till Gud, uttrycker boken en mer politiserad och inomvärldslig frälsning än evangelierna själva uttrycker.

Beskrivning av kyrkans historia och olika kyrkotraditioner

Boken anger att trosbekännelsen läses i alla kristna gudstjänster, vilket vittnar om en låg kännedom om gudstjänstliv i olika kristna traditioner.²⁵⁸ Denna okunskap blir ännu tydligare när texten ger intrycket att alla kristna gudstjänster också kallas mässa.²⁵⁹ Beskrivningen av dopets innebörd är otillräcklig; texten anger inte dopet som ett sakrament av samma vikt som nattvarden och uppger bara att dopvattnet markerar rening, men förklarar inte den större symboliken i dopet.²⁶⁰

I samma generella beskrivning av alla kyrkor ges sakupplysningar som är felaktiga för flera, ibland faktiskt för samtliga kyrkor och samfund. Några exempel är att man blir medlem i en kyrka vid konfirmationen, samt att gudstjänsten leds av en präst, en som studerat teologi, det vill säga ”studerat religion ur ett vetenskapligt perspektiv”²⁶¹ vilket understryker utifrånperspektivet i bokens beskrivning av kristet liv. Beskrivningen av den ortodoxa kyrkan ger även här ett förminskande utifrånperspektiv på gudstjänsten där sakramenten beskrivs som ”så heliga att ingen kan förklara eller förstå dem”.²⁶²

SOL Nova ger en större uppmärksamhet åt religionens roll i nutidens Sverige än flera av de andra böckerna. Här finns väckelserörelserna med. Det finns dock en underton i texten av att tona ner sekulariseringen, exempelvis genom den oriktiga uppgiften att lika många går på gudstjänst idag som för 100 år sedan.²⁶³

Den historiska genomgången uppvisar också en tendens som ger en huvudsakligen negativ bild av kyrkan. Texten betonar exempelvis kyrkans och prästernas sociala kontroll, där den som ”inte levde ett tillräckligt kristet liv riskerade att bli utstött ur gemenskapen”; den beskriver att det ”ofta var kyrkan som pekade ut och förföljde människor” under häxprocesserna, och texten lägger en noterbar vikt vid husförhör och kontroll, där bildtexten till en målning betonar att prästen står framför ett yngre barn ”som han förmodligen ska förhöra”.²⁶⁴

Till detta kan läggas att arbetsuppgifterna om detta historiska avsnitt innehåller en enda diskussionsuppgift, med tydlig kristendomskritisk udd: ”Vad var det som gjorde att kungen och kyrkan förbjöd, förföljde och straffade människor med en annan tro än den kristna?”²⁶⁵

Saknas något väsentligt?

En av de allvarligaste bristerna i SOL Nova är att författarna tycks ha mycket bristfälliga kunskaper om väckelserörelser och frikyrkor. Beskrivningarna av gudstjänstliv utgår helt från de historiska kyrkorna, och ett kort stycke om den världsvida kyrkan ger läsaren en beskrivning som måste betraktas som både

258 Ibid. 107.

259 Ibid. 114.

260 Ibid. 116.

261 Ibid.

262 Ibid. 122.

263 *SOL Nova* 8, 146.

264 Ibid. 162f.

265 Ibid. 163.

okunnig och fördomsfull. Istället för att ge den traditionella presentationen av frikyrkor och väckelserörelser förklarar texten bara att det finns ”extrema tolkningar” av kristendomen, och fetstilar ordet ”fundamentalister”. Författaren ger ett specifikt exempel: en riktning med namnet ”Kristna fundamentalister”, som uppges finnas framför allt i USA och avvisa modern vetenskap och liberala samhällsvärderingar.²⁶⁶ Denna beskrivning kan svårligen sammanfogas med den faktiska samfundsgeografien och brister allvarligt i såväl saklighet som allsidighet.

5.2.4 Prio Religion – Sanoma

Kravet på saklighet

Sakinformation i relation till Bibeln

Prio Religion har i huvudsak en saklig beskrivning av Bibelns berättelser, men ger en mycket sen beskrivning av Gamla testamentets tillkomsthistoria. Texten menar att de tre delarna i Tanach: Lagen, Profeterna och Skrifterna sammanställdes mellan 400-talet f Kr och 200-talet e Kr.²⁶⁷ Detta skulle alltså innebära att när Jesus och hans lärjungar citerade de gammaltestamentliga skrifterna skulle det fortfarande återstå 200 år innan de var slutligt sammanställda. Även dateringen av de nytestamentliga skrifterna är något sen, men inte så sen som i flera av de andra läroböckerna. Avsnittet om Nya testamentets skrifter är i huvudsak både fylligt och sakligt skrivet, och saknar de politiserade eller tendentiösa inslag som finns i flera andra böcker.²⁶⁸

Kopplingar mellan judendom och kristendom samt GT och NT

Prio Religion ger en kort men saklig beskrivning av kristendomen som framväxt ur judisk religion, och beskriver den antisemitism som förekommit i kristna kyrkor, men också hur kyrkor och kyrkoledare har bett judiska företrädare om förlåtelse för detta.²⁶⁹

Teologi och ideologi

Teologiskt visar författaren till kristendomskapitlet kännedom om kristen tro, vilket inte är fallet i alla läroböcker. Beskrivningen av treenigheten kunde ha varit fylligare, men texten förklarar grunderna i tron på ett sakligt sätt och förklarar på vilka områden som troende kristna resonerar olika, både i historisk tid och i nutid.²⁷⁰

Även på de områden där traditionell religion och sekulär kultur har sina största konflikter i vår tid ger texten en saklig beskrivning av de olika positionerna, vilket därmed också ger en allsidig bild av kristendomen.²⁷¹

266 *SOL Nova* 7, 123.

267 Ole Högberg, David Isaksson, Mats Sundqvist, *Prio Religion*, (Stockholm: Sanoma, 2014), 179.

268 *Ibid.* 201-205, 212-218.

269 *Ibid.* 224.

270 *Ibid.* 219f, 462f.

271 *Ibid.* 226f.

Kravet på allsidighet

Urval av berättelser från Bibeln

Prio Religion inleder sitt avsnitt om Bibeln i kapitlet om judendomen, med de gamltestamentliga berättelserna. Texten förklarar i sammanhanget att "det mesta om Mose är *legender*", och beskriver en sen tillkomsthistoria som ger ett svagt förtroende för den bibliska berättelsen.²⁷² Det kan också noteras att ingenstans i avsnittet om förmodern tid används begreppet Israel, däremot används historiskt felaktigt begreppet Palestina, utan bakgrundsförklaring.²⁷³

Den ovanligt sakliga beskrivningen av Nya testamentets böcker skulle kunna ha fallit i en överdrivet positiv tendens gentemot kristendomen, men sammanfattningen om bibelberättelserna skriver att texterna är tillkomna i en tid med anorlunda världsbild och kan kritiseras på många sätt, men att kristna ändå håller dem för inspirerade av Gud och därmed sanna. I berättelserna om Jesu mirakler beskrivs att "enligt evangelierna" utförde Jesus under, som togs emot på olika sätt. Boken lämnar på detta sätt till eleven själv att avgöra hur den ska ställa sig till texterna och Jesu gärningar, vilket är en allsidig inställning som borde användas i alla böcker.

Beskrivning av kyrkans historia och olika kyrkotraditioner

Prio Religion är den enda av högstadieböckerna som innehåller intervjuer eller liknande personporträtt av en troende kristen, vilket tillför ett inifrånperspektiv.²⁷⁴ Detta gäller också personporträtt från 1800-talets väckelserörelse, som hjälper läsaren att bättre förstå troende kristna.²⁷⁵

Boken är den enda som på ett tydligt sätt visar att kristendomen idag är en världsvid religion som är stark på södra halvklotet, och även att invandrarkyrkorna växer i Sverige. Det finns dock en negativ tendens i beskrivningen av bakgrunden, där kristendomens tillväxt, som beskrivs ha skett genom "européernas erövringar och kolonier (...) både genom tvång och mission".²⁷⁶

Saknas något väsentligt?

Även Prio Religion lider i sitt huvudkapitel av en viss brist på frikyrkligt perspektiv. Boken har ett svenskkyrkligt perspektiv, exempelvis i beskrivningen av att begravningsceremonin leds av en präst.²⁷⁷ Även i det senare kapitlet om kristendomens olika grenar, där de frikyrkliga rörelserna får en viss uppmärksamhet, dock även här förhållandevis liten, givet antalet aktiva i olika kyrkor och samfund i vår tid.²⁷⁸ I svensk kontext får läsaren dock en fylligare beskrivning av väckelserörelser både inom den dåvarande statskyrkan och frikyrkorna.²⁷⁹

272 Ibid. 174.

273 Ibid. 174f.

274 Ibid. 197, 484f, 536f.

275 Ibid. 530.

276 Ibid. 210.

277 Ibid. 199.

278 Ibid. 489-491.

279 Ibid. 530-535.

5.3 Gymnasiet – Naturvetenskapliga ämnen

Denna del av rapporten analyserar hur de ledande läroböckerna i ämnena fysik, biologi och naturkunskap i gymnasieskolan beskriver människans världsbild och hur böckerna beskriver relationen mellan naturvetenskap och religiös tro. Vidare undersöker rapporten om böckerna lever upp till läroplanens och ämnesplanernas krav på att skolans undervisning ska vara saklig och allsidig, och huruvida böckerna behandlar de moment som ingår i ämnesplanen och som berör denna rapports inriktning. De för denna rapport mest relevanta delarna i böckerna är de som anknyter till ämnesplanernas krav på relationen till "etiska, filosofiska och religiösa frågor" samt naturvetenskapens betydelse för människans världsbild. Detta uttrycks främst i böckernas idéhistoriska avsnitt. Undersökningen är upplagd som en tematisk studie och inte en granskning av varje bok för sig. Några av böckerna uttrycker inget anmärkningsvärt utifrån syftet med denna rapport och har därför inte heller kommenterats i texten.

5.3.1 Naturvetenskapen och kyrkan

Läroplanen kräver som nämnts ovan att undervisningen ska ha ett idéhistoriskt perspektiv på naturvetenskapens idéer och teorier. De flesta böckerna innehåller historiska notiser om viktiga händelser och personer som bidragit till naturvetenskapens utveckling. Ofta skildras deras insatser som en heroisk kamp mot konservativa krafter, ofta i form av kyrkan. Hur korrekt är den beskrivningen?

Den moderna naturvetenskapen uppstod i Europa i en kristen kontext. Kyrkor och kloster lärde människor att läsa och skriva. Universiteten hade en stark koppling till kyrkan, och de stod för mycket av förutsättningarna för upplysningen. Naturvetenskapens hjältar hade ofta teologisk utbildning och det är fel att påstå att de inte skulle ha omfattat den kristna tron. Deras motiv var ofta att undersöka hur Gud hade konstruerat världen. Konflikter uppstod givetvis när den rådande världsbilden utmanades. Kyrkans astronomiska världsbild kom från den grekiska naturfilosofen Ptolemaios som fogats in i kyrkans lära kombinerat med bibliska utsagor. Kopernikus idé om en heliocentrisk världsbild hade funnits och diskuterats sedan 1543, men den var ännu inte fastslagen som bättre än den ptolemaiska.

I beskrivningen av denna tidsperiod tas Galilei ofta upp i böckerna som exempel på konflikten mellan en dogmatisk kyrka och en ensam forskare som orättfärdigt döms av inkquisitionen. Se exempelvis Natur & Kulturs *Naturkunskap 2 Insikt*:

"Galilei hade dock fortfarande kyrkan emot sig. Han ställdes inför rätta och tvingades ta avstånd från den heliocentriska världsbilden för att inte avrättas. Istället tillbringade han resten av sitt liv i husarrest, där han skrev vetenskapliga arbeten om bland annat mekanik."²⁸⁰

Historien är dock inte riktigt så enkel. Galilei uppmuntrades av kardinalen Barberini att skriva sitt banbrytande verk *Dialog om de två världssystemen*. När Barberini senare blev påve, Urban VIII, trodde Galilei att hans idéer kunde bli accepterade. Galilei var en provokatör och i dialogen lägger han påvens argument i munnen på Simplicio (enfaldig). Påven drog in sitt stöd och Galilei hamnade i husarrest de

280 Lisa Kirsebom, *Naturkunskap 2 Insikt*, (Stockholm: Natur & Kultur, 2013), 81.

sista nio åren av sitt liv, först hos ärkebiskopen av Siena, och därefter i sin egen villa, där han skrev flera vetenskapliga arbeten.²⁸¹

Här är Sanomas *Naturkunskap 2* ett exempel på en bok med en mer neutral beskrivning:

”Han (Galilei) har kanske mest blivit ihågkommen för sina experimentella upptäckter inom astronomi och fysik, men också för att han på grund av sina provokativa uttalanden delvis fick böja sig inför inkvisitionen, den kyrkliga domstol som skulle bekämpa kätteri.”²⁸²

En mer konfrontativ, och dessbättre ovanligare, variant finner vi i *Fysik 3 Heureka* från Natur & Kultur:

”På 1600-talet fick intresset att utforska naturen en renässans. Renässansen – återfödandet – var den period som ersatte medeltiden. Fram till dess hade beskrivningen av naturen och dess fenomen styrts av antingen de gamla grekiska filosofernas resonering eller de förhärskande religiösa föreställningarna, vilka i allt väsentligt definierades av påven i Rom. Den som ifrågasatte de religiösa föreställningarna råkade illa ut. Giordano Bruno, som försvarade uppfattningen om solen som centrum i ett oändligt universum, arresterades av den katolska inkvisitionen och brändes på bål i Rom år 1600. Galileo Galilei, som var en framstående vetenskapsman ifrågasatte kyrkans uppfattning om ett universum med jorden som centrum, bl.a. i sin skrift ”Dialog om de två världssystemen”. Den skriften fick kyrkan att agera. Galilei arresterades och dömdes 1633 att tillbringa resten av sitt liv i husarrest i sitt hem i Florens.”²⁸³

Om vi bortser från den tveksamma beskrivningen att placera renässansen till 1600-talet, är det även noterbart att boken använder inte bara Galilei som exempel på kyrkans påstådda förföljelse mot modern vetenskap. Giordano Bruno är en annan gestalt som i flera böcker får axla rollen som naturvetenskaplig martyr. Han var en provokatör som levde ett kringflackande liv och som fick flytta när han gjort sig omöjlig. Även om han gissade rätt på en del punkter i naturvetenskapen är det tveksamt om han gett några stora bidrag till vetenskapens framsteg. Hans dödsdom hade flera anklagelsepunkter, bland annat förnekade han Kristi gudom, att Maria var jungfru, treenigheten, de eviga straffen och transsubstantiationen. Dessutom var han magiker. När kyrkan orättfärdigt brände Giordano Bruno vägde hans vetenskapliga spekulationer inte tungt i sammanhanget; konflikten gällde i första hand teologi, inte vetenskap.²⁸⁴

Under 1600- till 1800-talen arbetade många vetenskapsmän och filosofer fram den moderna vetenskapen. Den grundläggande tanken hos Kopernikus, Kepler,

281 Mats Selander, *Myten om Galileis konflikt med kyrkan*, Vetenskap & Tro, <https://vetenskapochtro.se/myten-om-galileis-konflikt-med-katolska-kyrkan-2/>

282 Iann Lundegård, Karolina Broman. *Naturkunskap 2*, (Stockholm: Sanoma, 2013), 172.

283 Rune Alphonse, Lars Bergström, Per Gunnvald, Erik Johansson, Roy Nilsson. *Fysik 3 Heureka*. (Stockholm: Natur & Kultur, 2013), 9.

284 Mats Selander, *Myten att Giordano Bruno blev martyr för sina vetenskapliga påståenden*, Vetenskap & Tro, <https://vetenskapochtro.se/myten-att-giordano-bruno-blev-martyr-for-sina-vetenskapliga-pastaenden/>

Descartes, Pascal, Newton, Boyle, Linné, Maxwell med flera var att avslöja hemligheterna i Guds skapelse. Att kyrkan accepterade vetenskapen och att dessa forskare trodde på en skapare är ställt utom allt tvivel.²⁸⁵

Från andra halvan av 1800-talet blir konflikten tydligare. För första gången öppnades en möjlighet för dem som önskade berätta historien om arternas uppkomst utan att blanda in en skapare. Centralgestalten i den processen blev Charles Darwin och hans evolutionslära. Tanken på Gud som skapare trängdes undan och ersattes med en materialistisk världsbild. Gud anses i läroböckernas version onödig och steget därifrån till att anse att han inte finns är kort: "En gemensam utgångspunkt för naturvetenskap är att den studerar de materiella delarna av världen."²⁸⁶

I läroböcker, såväl som i populärvetenskap, förekommer alltför ofta en förenklad beskrivning. Ett undantag är Gleerups *Iris Biologi 1* som har en ambitiös och neutral genomgång av biologins idéhistoria utan att nämna konflikten med kyrkan.²⁸⁷

Biologi 1 Spira från Liber är ett exempel på en bristfällig historieskrivning:

"Forskarnas sätt att tänka dominerades under lång tid av de äldre biologiska läroerna, tillsammans med den bibliska skapelseberättelsen. Den innebär strikt tolkad att jorden skapades på 6 dagar för ungefär 6000 år sedan, och att den är en oföränderlig plats i världsalltets centrum. Människan anses vara skapad till Guds avbild och satt att härska över jordens växter och djur. Detta var den sanna läran och om man påstod något annat kunde man anklagas för kätteri och riskerade att brännas på bål."²⁸⁸

Utöver att boken ger en ensidigt förenklad bild av en kristen syn på skapelsen förmedlar den dessutom en historisk anakronism. Avsnittet handlar om evolutionen, som är från mitten av 1800-talet, och risken att bli bränd på bål var knappast relevant vid den tidpunkten.

Hur ser kyrkan på frågan om naturvetenskapen idag? Media rapporterar gärna om konservativa kristna i USA där denna fråga är föremål för konflikter med skolsystemet, och man får lätt intrycket att samma konflikt skulle utspelas även här i Sverige. En av böckerna finner det relevant att upplysa om situationen i USA: "Intelligent design är speciellt omtalad i USA där anhängare vill att den beskrivs i skolorna som ett fullvärdigt eller mer trovärdigt alternativ till evolutionsteorin."²⁸⁹

Inte en enda av de undersökta läroböckerna nämner att religion och naturvetenskap kan vara kompletterande perspektiv på verkligheten. Det närmaste man kommer är när *Biologi 1 Insikt* från Natur & Kultur säger:

"Tanken att det bortom universum finns ett andeväsen som styr våra liv, men som vi aldrig kan vara säkra på att varken se eller få kontakt med kan alltså vara en djup övertygelse, värd all respekt. Men det är

285 Rodney Stark, *The Triumph of Christianity*, (New York: Harper Collins, 2011), 273-298.

286 Iann Lundegård, Karolina Broman, Gunilla Viklund, Per Backlund. *Naturkunskap 1b*, (Stockholm: Sanoma, 2013), 6.

287 Anders Henriksson, *Biologi 1 Iris* (Malmö: Gleerups, 2012), 7-25.

288 Gunnar Björndahl, Birgitta Landgren, Mikael Thyberg. *Biologi 1 Spira*, (Stockholm, Liber, 2011), 87.

289 Anders Henriksson, *Naturkunskap 1b Synpunkt*, (Malmö: Gleerups, 2011), 11.

inte en vetenskaplig teori, eftersom det inte går att tänka ut något konkret experiment som kan avgöra om tanken är rätt eller fel.”²⁹⁰

En av böckerna från Liber försöker förklara varför det inte går att föra en dialog med andra sätt att se på verkligheten:

”Debatten om evolutionsteorin jämfört med religiösa skapelseberättelser pågår fortfarande. Även om inte avsikten är att kränka människors religion, så tolkas det som förs fram inom naturvetenskaperna ibland på det sättet. Det är svårt att komma överens när man tillhör olika paradig, i det här fallet beprövad vetenskap kontra det som står skrivet i en i vissa fall mångtusenårig skrift.”²⁹¹

Visst finns det grupper inom kyrkan som ser en motsättning mellan tro och vetenskap, men huvudfåran ser dessa som komplement. Många kristna har inga problem med att kombinera naturvetenskapen med sin tro. Många kvalificerade forskare, inklusive nobelpristagare, ansluter sig till tanken på en skapare. Katolska kyrkan, som det ju handlar om i de flesta av de historiska fallen ovan, har en positiv syn på naturvetenskapen.

”Även om tron står över förnuftet, så kan det aldrig föreligga en verklig motsättning dem emellan. Ty samme Gud som uppenbarar mysterierna har låtit förnuftets ljus komma in i människoanden... Om därför den metodiska undersökningen på alla vetandets områden utförs på ett verkligt vetenskapligt sätt och om den följer de normer, som etiken ställer upp, kan den aldrig stå i motsättning till tron: både den profana verkligheten och trons verklighet har sitt ursprung i samme Gud.”²⁹²

Det borde därför finnas möjlighet – även i skolan – att samtala på ett konstruktivt sätt på sådana områden där naturvetenskap och teologi berör frågor som är angelägna för båda dessa.

5.3.2 Vetenskapens gränser

Enligt läroplanen ska eleverna kunna skilja på vad som är vetenskap och vad som inte är det. Naturvetenskapen definieras i några böcker som studiet av det materiella och därmed utesluts *a priori* allt som har med det övernaturliga att göra, exempelvis Gud. Per definition placeras alltså kreationism och intelligent design i kategorin pseudovetenskap, i normalfallet för att dessa inte betraktas som möjliga att falsifiera. Annat som hamnar i samma kategori är astrologi, kristallterapi, homeopati, reikihealing och UFO.

Här följer några lärobokscitat från Gleerups respektive Natur & Kultur, som illustration av detta tänkande:

290 Lena Brynhildsen, Henrik Brändén, Magnus Ehinger, *Biologi 1 Insikt*, (Stockholm: Natur & Kultur, 2011), 16.

291 Gunnar Björndahl, Johan Castenfors, Sandra Dahlen, Birgitta Landgren, Robert Obing, Sara Wahlberg, *Naturkunskap 2 Frank grön*, Stockholm: Liber, 2013), 13.

292 *Tro och vetenskap*: Katekesen.se, 159.

”Intelligent design avfärdas som vetenskaplig teori med motiveringen att det varken går att styrka eller avfärda idén om en konstruktör. Den hamnar i gruppen pseudovetenskap.”²⁹³

”En föreställning som gör anspråk på att vara vetenskaplig men som inte har kunnat beläggas med observationer och experiment kallas pseudovetenskap. Astrologi, signaturlära och intelligent design är exempel på pseudovetenskaper.”²⁹⁴

”Intelligent design - ingen vetenskaplig teori” ... ”ett exempel på pseudovetenskap”²⁹⁵

En del böcker använder inte det värdeladdade ordet pseudovetenskap, men avgränsar den naturvetenskapliga beskrivningen av den materiella verkligheten på ett så smalt sätt att den i praktiken exkluderar allt övernaturligt. Här är två exempel från Sanoma och Gleerups.

”En gemensam utgångspunkt för naturvetenskap är att den studerar de materiella delarna av världen... Man utgår ifrån att det som sker i naturen är ett resultat av viljelösa processer och att man kan förstå naturens och världsalltets utveckling utan att blanda in någon gudomlig kraft.”²⁹⁶

”Fysikens världsbild är materialistisk i den meningen att den förutsätter att verkligheten består av materia och fysikens uppgift är därför att svara på frågor om materiaens uppbyggnad och vilka lagar som styr förändringar hos materien.”²⁹⁷

En etablerad beskrivning av ordet *creationism* är ett försök att harmoniera naturvetenskapen med Bibeln genom att kritisera naturvetenskapen där den inte stämmer med bibelordet. Detta faller utanför den naturvetenskapliga metoden och det är därför rimligt att kalla den pseudovetenskap. *Intelligent design* menar däremot att vetenskapen har stora problem med att förklara komplexiteten i naturen och att en rimlig förklaring är att processen har tillgång till styrande information, där en intelligent skapare kan vara en lösning på problemet. Det är i grunden en vetenskaplig hypotes och borde kunna vara en ingång till dialog i läroplanens anda i stället för att avfärdas så lättvindigt som görs i flera läroböcker.

5.3.3 Saklighet

Böckerna är utifrån naturvetenskaplig synvinkel i stort sett gedigna. Flera böcker är dock tydliga med att det handlar om materia och inget annat, alltså en materialistisk syn på verkligheten. Här är en enkel sådan beskrivning: ”Vetenskapligt arbete kräver frågeställningar som går att testa med observationer, mätningar och experiment.”²⁹⁸ En annan bok går ett steg längre i filosofiskt påstående: ”Kunskap

293 Henriksson, *Naturkunskap 1a1 och 1b Synpunkt*, 36.

294 Henriksson, *Naturkunskap 2 Synpunkt*, 20.

295 *Naturkunskap 2 Insikt*, 105.

296 *Naturkunskap 1b*, Sanoma, 6.

297 Lars Fraenkel, Daniel Gottfridsson, Ulf Jonasson. *Fysik 1 Impuls*, (Malmö: Gleerups, 2012), 7.

298 *Naturkunskap 1a1*, 11

om omvärlden får vi genom observationer, och det som inte kan observeras kan därför inte bli något studieobjekt för naturvetenskapen.”²⁹⁹

Det som sticker ut när det gäller saklighet är beskrivningen av hur livet uppstod. Flera av böckerna hänvisar till Millers experiment på 1950-talet, och säger att det sannolikt har gått till så som i Miller-experimentet. En del böcker är tydliga med att man inte vet hur livet uppkom: ”Ingen vet idag säkert hur det första livet på jorden uppstod eller vad som styr utvecklingen av ett foster.”³⁰⁰

Det vetenskapliga underlaget beskrivs alltså som ganska klen. Läsarens intryck blir att livets uppkomst inte kan förklaras på annat sätt än genom att utesluta en övernaturlig förklaring. Några böcker, här två från Gleerups, påpekar i detta sammanhang att uralstringen är en gammal idé som vetenskapen numera lämnat.

”Det kom faktiskt att dröja ända till 1800-talet innan naturvetare definitivt övergav teorin om uralstring, dvs. att små organismer som t.ex. bakterier kunde uppstå spontant ur ickelevande materia.”³⁰¹

”Enligt *cellteorin* består alla levande varelser av en eller flera celler. Dessa utgör grundstrukturen för liv och kan bara bildas från existerande celler. Denna teori gäller tills någon... visar exempel på uralstring, dvs. exempel på att levande varelser kan uppstå ur död materia.”³⁰²

Livets uppkomst enligt en materialistisk världsbild måste dock förklaras med just uralstring. Eftersom evidensen är bristfällig kan idén om att livet har uppstått så som beskrivs i citaten ovan på sin höjd betecknas som en i nuläget obevisad hypotes.

Här följer några citat som visar bredden i hur läroböckerna formulerar sig. *Biologi 1 Campus* från Sanoma skriver: ”Den samlade forskningen tyder på att livet uppstod spontant på jorden, och att alla levande organismer har ett gemensamt ursprung långt tillbaka i tiden.”³⁰³

Biologi 1 Insikt, Natur & Kultur utvecklar resonemanget så här:

”Många människor är övertygade om att livets hela mångfald skapats precis som det ser ut idag vid ett enda tillfälle av en allsmäktig, intelligent formgivare. Ändå beskrivs i denna bok utvecklingen, evolutionen, som ett faktum. Varför det? Jo, därför att evolutionsläran står på samma slags vetenskaplig grund som tanken att materien är uppbyggd av atomer, och att det finns gravitation.”³⁰⁴

Påståendena i det senaste citatet är inte korrekta. Atomteorin och gravitationen kan påvisas experimentellt, med evolutionsläran är en teori om en historisk process som endast i små delar kan upprepas i laboratorium.

299 *Naturkunskap 2 Frank grön*, 11

300 Janne Karlsson, Thomas Krigsman, Bengt-Olov Molander, Per-Olof Wickman. *Biologi 1*, Stockholm: Liber, 2015, 7.

301 *Biologi 1 Iris*, 9.

302 Henriksson, *Biologi 2 Iris*, 7.

303 Leena Arvanitis, Karim Hamza, Carl Johan Sundberg, *Biologi 1 Campus*, (Stockholm: Sanoma, 2018), 49.

304 *Biologi 1 Insikt*, 68.

Den mest fantasifulla beskrivningen ser ut som följer, och finns i *Biologi 1 Campus* från Sanoma:

”De första levande organismerna på jorden var encelliga. Deras utveckling föregicks av utvecklingen av livets grundläggande byggstenar, de molekyler som bygger upp det vi kallar liv. Först uppstod enkla molekyler som aminosyror, nukleotider och lipider. Så småningom gav de upphov till mer komplexa molekyler. Aminosyrorna fogades ihop till proteiner. Nukleotiderna fogades ihop till DNA och RNA som kunde göra kopior av sig själva. Lipiderna organiserade sig till enkla membranblåsor. Denna tidiga utveckling kallas kemisk evolution. Det finns inga fossila bevis för hur den kemiska evolutionen gick till, men det finns flera välgrundade hypoteser.”³⁰⁵

Denna beskrivning ger läsaren intrycket att de kemiska reaktionerna väljs ut för att åstadkomma de molekyler som behövs för liv. ”Lipiderna organiserade sig”, skriver författarna, men förtiger att inga sådana mekanismer existerar förrän livet redan har uppstått. Det är högst spekulativt att kalla en sådan ogrundad hypotes för ”kemisk evolution”.

5.3.4 Allsidighet

Det kan rimligen inte krävas att läroböcker i naturvetenskap ska innehålla annat än naturvetenskap, men styrdokumentet anger ändå att undantag ska göras för att bredda perspektivet: Ämnesplanen i fysik säger att undervisningen ska behandla fysikens relation till etiska, filosofiska och religiösa frågor, och därmed borde det också vara motiverat att behandla frågor av den karaktären i läroböckerna. Etiken berörs när det gäller atomvapen och stamceller; filosofiska och religiösa frågor blir historiska notiser om att religionen är motståndare till vetenskapen, men det görs få ordentliga försök att förstå det idéhistoriska sammanhanget.

Några böcker påpekar att hela tillvaron inte kan fångas in enbart med hjälp av naturvetenskapen: ”Naturvetenskapen kan inte förklara allt i tillvaron. Kunskap om omvärlden får vi genom observationer, och det som inte kan observeras kan därför inte bli ett studieobjekt för naturvetenskapen”³⁰⁶, respektive ”Fysik handlar alltså om ur vår värld är och hur den uppför sig. Det är dock viktigt att komma ihåg att detta är endast en av många aspekter på världen och våra liv i den.”³⁰⁷

Böckerna har i allmänhet en avvisande hållning till när naturvetenskapen utmanas, framför allt från religiöst håll. Ett lite udda sätt att behandla läroplanens intention är följande exempel där författaren tipsar kyrkan att inte ha synpunkter på naturvetenskapliga hypoteser. De kan ju vara fel!

”Påven Pius XII (1876 -1958) blev glad när han hörde talas om Lemaitres tankar om ett expanderande universum som implicerade en stor smäll. Det bekräftade ju skapelseberättelsen! Lemaitre, som själv var katolsk präst, höll inte med om det. Han ansåg att det var orimligt att

305 *Biologi 1 Campus*, 51.

306 *Naturkunskap 2 Frank grön*, 11.

307 Jörgen Gustafsson, *Fysik 1 och Fysik 2* (Lund: Studentlitteratur, 2021), 14. (Medtagna som illustration, då Sanoma ej har någon fysikbok.)

direktkoppla skapelseberättelsen till vetenskapliga teorier. Om Big Bang-teorin senare skulle visa sig felaktig skulle det ju kunna medföra att kyrkan hade fel.

Omvänt, anser många, kan inte en religiös text eller en präst uttala sig om huruvida en vetenskaplig teori är korrekt eller inte. De bör inte heller försöka. Kyrkan har ju försökt att krossa vetenskapliga idéer förr, till exempel den att jorden inte är världens centrum, men på lång sikt resulterade det bara i att kyrkan själv blev utsatt för kritik. Just nu pågår en liknande konflikt om evolutionsläran inom en del religioner. Vetenskaplig kritik mot vetenskapliga teorier är nödvändig för vetenskapens utveckling. Utomvetenskaplig kritik mot teorierna ser mest ut att slå tillbaka mot kritikerna.”³⁰⁸

Här ges alltså intrycket att kristna inte förväntas ha synpunkter på vetenskapliga teorier. Den inställningen är problematisk i sig, och det var måhända inte heller så konstigt att Lemaitre avrådde påven. Den återgivna anekdoten måste ha hänt innan 1958, och då fanns ännu inte mycket som stödde Big Bang-teorin. Kanske kan vi idag hävda att påven faktiskt hade fog för sin förhoppning.

Ämnesplanen i biologi föreskriver att undervisningen ska kopplas till frågor om religion och etik. Människan beskrivs dock i böckerna uteslutande som en biologisk varelse, ett djur bland andra. Någon beskrivning av en andlig eller själslig dimension finns inte. Detta är en brist i böckerna i relation till styrdokumentens krav.

Angående böckernas beskrivning av universums början råder numera vetenskaplig konsensus kring att universum uppstått från en singularitet vid Big Bang. Teorin har därför en naturlig plats i fysikböckerna.

”Den stora smällen var inte en vanlig explosion där materien slängdes ut i ett rum som redan existerade. De flesta kosmologer tänker sig att *både rum, tid och materia blev till* i den stora smällen. I samma ögonblick fick vi också den mängd energi och de naturlagar som skulle komma att styra hela universums framtid.”³⁰⁹

Frågor om universums början inkluderar dock även de grundläggande konstanterna i den naturvetenskapliga beskrivningen av materien, exempelvis laddningen av elementarpartiklar, ljushastigheten, gravitationskonstanten med mera. Om dessa avvek bara en liten aning från de värden de har, skulle universum som vi känner det inte kunna finnas och liv skulle inte kunna uppstå. Detta brukar åberopas av anhängare av Intelligent design, inklusive nobelpristagare i fysik, som ett tecken på att universum har en skapare. Motståndare till den tanken brukar hänvisa till multiversumhypotesen om ett väldigt antal för oss okända universa, alternativt till den antropiska principen som går ut på att vi inte skulle kunna finnas om vårt universum inte skulle ha varit just så finjusterat så att liv är möjligt.

Varken multiversumhypotesen eller den antropiska principen kan dock observeras eller experimentellt bevisas, vilket skulle placera dessa idéer i kategorin

308 Göran Kvist, Klas Nilsson, Jan Pålsgård, *Fysik 2 Ergo* (Stockholm: Liber, 2019), 343.

309 *Ibid*, 342.

obekräftade hypoteser eller kanske till och med pseudovetenskap. Här hade det varit väl motiverat med en diskussion i läroböckerna om det finjusterade universum som ett sätt att beröra fysikens relation till filosofiska och religiösa frågor. Ingen av böckerna tar dock upp denna dimension, vilket är en klar brist på allsidighet.

6. Sammanfattning och slutanalys

Den övergripande frågeställningen för den här undersökningen har handlat om huruvida ledande läromedel i den svenska skolan brister när det gäller kraven på saklighet och allsidighet, och saknas något väsentligt i beskrivningarna? Här följer sammanfattning och slutsatser, först stadium för stadium, och sedan övergripande för hela skolan.

6.1 Mellanstadiet – Religionskunskap

Bland religionsböckerna för mellanstadiet varierar bristerna i omfattning mellan läroböckerna och även i hur allvarliga bristerna är. PULS Religion ger Bibelns berättelser stort utrymme och därmed blir sakfelen procentuellt sett inte så stora. PULS Religion lyckas även återberätta kyrkans utveckling och historia utan så tydliga värderande pekpinnar som i Upptäck religion och Utkik Religion. Utkik religion är det enda av läromedlen som tydligt får fram den centrala tankegången bakom Jesu död och uppståndelse, vilket är mycket väsentligt inom kristen tro. Det är således en stor brist att Upptäck religion och PULS Religion inte får fram detta. Däremot slarvar Utkik religion ofta med fakta ur Bibeln och skapar knappt någon närhet till läsaren, genom att exempelvis besöka ett kristet hem eller intervjuva ett kristet barn som Upptäck religion och PULS Religion gör.

När det gäller brister i saklighet kan man säga att faktafel i relation till Bibeln i stort sett skulle kunna undvikas helt om författarna undersökte vad som står i bibeltexten. Upptäck religion och Utkik religion har flest faktafel i relation till hur mycket utrymme de ger åt att skildra bibelberättelser. Upptäck religion är minst allsidig när det gäller urval av bibelberättelser, medan PULS Religion och Utkik religion täcker in mycket. Det är intressant att alla tre läromedlen helt tar bort Gud ur berättelsen om Josef i Gamla testamentet. Kan det bero på att man fokuserar så mycket på relationerna mellan bröderna och teman som avundsjuka, favorisering och förlåtelse, att Gud inte ses som viktig i berättelsen?

Det är intressant att alla tre läromedlen hamnar i modalism när de ska beskriva treenigheten. Denna lära i kristen tro är kanske den svåraste att förstå för en utomstående läsare. Torsten Löfstedt har undersökt hur just treenighetsläran beskrivs i läromedel och konstaterar att den är "notoriskt svår" att förklara.³¹⁰ Samtidigt har kristna ända sedan fornkyrkan utforskat och försökt formulera vad treenigheten är, bland annat i de allmänkyrkliga trosbekännelserna. Därför borde läromedlen också ha kunnat ta hjälp av teologisk expertis och få fram ett bättre sätt att beskriva treenigheten än vad de nu åstadkommit.

Även om lärobokens disposition inte nödvändigtvis är samma ordning som områdena behandlas i undervisningen blir det ändå tydligt hur respektive boks uppbyggning påverkar hur väl kristendomen kopplas till judendomen och Gamla testamentet. I Upptäck religion hänger kristendomen löst i luften, medan det finns en fastare förankring i PULS Religion och Utkik religion. Alla tre böckerna skriver in inledningen till kristendomen att den började med en man som hette Jesus. Detta

310 Löfstedt, "Framställningen av treenighetsläran i läroböcker i religionskunskap" 152.

uttryck får olika betydelser om man har sammanhanget från Gamla testamentet och judendomen att sätta in Jesus i eller inte.

Alla tre läromedlen beskriver ibland kristendomen och Bibelns berättelser ur ett visst ideologiskt perspektiv. Tydligast blir det i Upptäck religion, där Jesu uppståndelse får ett tydligt genusperspektiv utifrån vår kulturs norm. PULS Religions förment vetenskapliga perspektiv och Utkik religions inställning att man kan välja att inte ha någon tro, samt grundsynen att sekulära livsåskådningar inte innehåller trosuppfattningar, alla dessa inslag försvårar för eleverna att göra egna ställnings-tagande på saklig grund.

PULS Religion lägger en forskningsaspekt på beskrivningen och har faktarutor om vad som kan bevisas historiskt och vetenskapligt och inte. Utkik religion har samma tendens. Denna ansats lyckas väl många gånger, men underminerar ibland Bibelns och den kristna trons trovärdighet, utifrån vår tids sekulära tendens att tala om religion som något förlegat och oförenligt med vetenskaplighet.

I beskrivningen av kyrkans historia och olika kyrkotraditioner har alla tre läromedlen på olika sätt svårt att balansera mellan att berätta om historiska skeenden, stora och små kyrkor, hur Sverige sett ut tidigare och idag, samt vad som faktiskt ligger nära barnens vardag. När det gäller centrala tankegångar bakom ritualer, levnadsregler och heliga platser hamnar Upptäck religion starkast i gärningslära medan Utkik religion bäst får fram försoningen och betydelsen av Jesu död och uppståndelse. PULS Religion lyfter bäst fram messiasbegreppet och Guds rike.

6.2 Högstadiet - religionskunskap

Högstadieläroböckerna i religionskunskap har en klart skiftande kvalitetsnivå i sina beskrivningar av kristendomen. Prio Religion ger i huvudsak en vederhäftig och korrekt beskrivning av kristen tro och praktik, och det är uppenbart att textförfattaren är väl insatt i ämnet. Även avsnitten om Bibeln är i huvudsak sakligt framställda, med undantag för uppenbara sakfel i beskrivningen av Gamla testamentet. Det är tänkbart att denna inbördes skillnad i samma lärobok beror på att olika författare skrivit kapitlen om judendomen och kristendomen. Det är positivt att sakinformation i denna bok till största delen är sakligt och allsidigt framställd, men det är ett underbetyg till branschen att detta ska vara ett undantag i den övriga floran av läroböcker.

Även SOS Religion från Liber har en i flera avseenden saklig, men på flera ställen också en överdrivet distanserad eller förenklad redogörelse för kristendomens trosinnehåll. Bristen på personliga porträtt eller liknande gör också redogörelsen överdrivet teoretisk. Detta är dock fel som i de flesta fall kan ursäktas. Värre är det med de två återstående högstadieböckerna.

I en jämförelse av vilka högstadieböcker som är allra mest bristfälliga väger det jämnt mellan Gleerups Utkik Religion och Natur & Kulturs SOL Nova. I båda dessa är bristerna oacceptabelt stora. Båda böckerna brister allvarligt i saklighet och allsidighet, om än på olika sätt. Utkik Religion har en ibland spekulativ och konspiratorisk, och ibland på gränsen till antisemitisk bild av Bibeln och dess tillkomst-miljö. Det framstår som nästintill obegripligt hur spekulationerna om Maria från

Magdala som Jesu hustru och författare till Johannesevangeliet har kunnat passera den redaktionella kontrollen och inkluderas i en faktatext från ett ledande förlag som Gleerups.

SOL Nova berättar i sin tur flera gånger för läsaren att Bibeln inte ska hållas för trovärdig, att författarna aldrig menade att berättelserna skulle vara sanna, och att även historiska texter ska läsas som "ett slags heliga dikter". Även denna bok går över konspirationens gräns genom att flera gånger hänvisa till att de tidiga kristna valde bort skrifter som man inte gillade, och utan att ange exempel hävdar att det finns "många tidigare böcker" med alternativt innehåll.

Båda böckerna är slarviga och ibland direkt osanna i sina beskrivningar av kristendomen i vår tid, och beskrivningen av kristendomen som historisk rörelse är nästan helt negativ, vilket tydligt bryter mot kravet på saklighet och allsidighet. SOL Nova följer också bitvis en märklig praxis att stava egennamnet Gud med litet G – dock bara när det gäller kristendomen, inte islam, vilket tyder på ett medvetet val.

Båda dessa böcker har också en problematisk beskrivning av kristendomen idag, där de kyrkor som växer utanför Europa och USA osynliggörs. Detta stämmer väl överens med slutsatserna från Liljestrand, Carlsson och Thalén, som i sin studie konstaterar att svenska läroböcker förmedlar "en 'moderniserad' kristendom, där traditionell kristendom – som inte formats av ett (antaget) vetenskapligt förhållningssätt och moderna liberala värderingar – placerats på avstånd från skolans undervisning och idealbilden av den svenska medborgaren".³¹¹

Denna vinkade bild av kristendomen är tydligt representerad i läroböckerna. Grupper utanför den teologiskt liberala färan i västerlandet tas inte upp i saklig beskrivning, men omnämns däremot i starkt negativa ordalag som "sekt" eller "extrema tolkningar", inklusive hänvisning till en påstådd inriktning i USA med namnet "Kristna fundamentalister". Dessa passager ger böckerna från Gleerups och Natur & Kultur ett intryck av såväl fördomsfullhet som dålig faktakunskap, och detta är allvarliga tillkortakommanden från några av Sveriges största läromedelsförlag.

6.3 Gymnasiet – naturvetenskapliga ämnen

Böcker i naturvetenskap på gymnasiet har, i allt väsentligt, en materialistisk syn på världen. Detta är naturligtvis helt i sin ordning om man är tydlig med att man begränsar sig till de materiella delarna av verkligheten. Några böcker, men inte alla, nämner att naturvetenskapen inte täcker in hela tillvaron, men man utvecklar inte den tanken. Läroplanens intention att undervisningen ska ta upp etiska, filosofiska och religiösa frågor i sammanhanget lyser nästan helt med sin frånvaro. Naturvetenskapen har inte klarlagt några av de verkligt tunga problemen i världsbilden, uppkomsten av universum och uppkomsten av livet. Reflektioner om hur naturkonstanterna kan vara så exakt finjusterade förbigås helt i böckerna, och inte heller ges någon tillfredsställande förklaring till hur livet har kunnat uppkomma utan någon styrande mekanism. För att uppfylla styrdokumentens intention borde böckerna åtminstone diskutera alternativa förklaringar utifrån olika filosofiska och religiösa synvinklar.

311 Johan Liljestrand, David Carlsson & Peder Thalén "Moderniserad kristendom i läroböcker för högstadiet" *Norddidactica – Journal of Humanities and Social Science Education*, 2021:3, 63.

I den rena sakframställningen kan konstateras att böckerna i stort sett innehåller gedigen naturvetenskap; det allra mesta i gymnasiets naturläroböcker är sakligt och neutralt framställt. Det finns dock ett antal punkter där böckerna brister och det är dessa vi lägger tonvikt vid i denna rapport. Det handlar framför allt om hur böckerna beskriver den idéhistoriska utvecklingen, alltså naturvetenskapens plats i den omgivande kulturen och speciellt i relation till kyrkan. Det finns också tveksamheter när det gäller livets uppkomst, där framställningen inte kan anses uppfylla kravet på saklighet. När det gäller läroplanens och ämnesplanernas krav på allsidighet, framför allt i relation till "etiska, filosofiska och religiösa frågor", samt naturvetenskapens betydelse för "människans världsbild" kan vi konstatera att läroböckerna generellt är alltför svaga.

6.4 Slutliga kommentarer och rekommendationer

Denna analys visar att samtliga tre läromedel för mellanstadiet uppvisar brister när det gäller saklighet och allsidighet. Böckerna saknar även delar av de centrala tankegångarna bakom ritualer, levnadsregler och heliga platser i kristendomen. Detta visar på ett behov av noggrannare faktagranskning när läromedel skrivs. Vidare behöver innehållet i läromedlen tydligare visa på den allsidighet som finns bland kristna i Sverige idag. Även om fokus i åk 4-6 ska vara på levd religion måste läromedelsförlagen vara noggrannare med att inte hamna i att beskriva kristen tro som en morallära; istället behöver de få fram att kristen tro handlar om möjlighet för människan till försoning med Gud genom Jesu död och uppståndelse.

Ett genomgående problem hos tre av fyra högstadielböcker är att den kristna trons centrum, frälsningen genom tron, i flera böcker görs om till gärningslära, liknande andra religioner. Detta är en allvarlig brist, eftersom den allra första punkten i kursplanen handlar just om "centrala tankegångar och urkunder inom kristendomen." Därför blir det extra problematiskt att det är på denna punkt som flera böcker brister allra mest.

Den historiska avsnitten ger i flera böcker också en starkt kristendomsfientlig udd, vilket strider mot allsidighetskravet. Ibland sker detta genom urval av områden som beskrivs, ibland genom bilder och bildtexter, ibland genom diskussionsfrågor. Den sammantagna bilden hos vissa böcker är så tydlig att den inte kan ursäktas som ett försök att balansera olika sidor, utan framstår snarare som en avsikt att svartmåla kristendomen.

Flera av böckerna har också en exotifierad bild av de icke-västerländska kyrkorna, exempelvis via formuleringar som att sakramenten förmedlas på ett "hemligt och obegripligt sätt", eller att dessa "är så heliga att ingen kan förklara eller förstå dem". Även Aldrin & Aldrin noterar i sin studie av gymnasiets religionsböcker att även där torde troende kristna elever känna sig exkluderade ur beskrivningarna – speciellt de som kommer från svenska frikyrkor eller ortodoxa och orientaliska kyrkor.³¹² Denna problematik kan därmed betraktas som genomgående genom hela skolutbildningen.

I naturvetenskapsböckerna syns till viss del samma mönster. När det gäller grundläggande faktaredovisning är dessa böcker generellt bättre än grundskolans

312 Aldrin & Aldrin, "Hur förmedlas kristendomen i läromedelstexter för gymnasieskolan?", 41.

religionsböcker, men även här finns ett antal alltför stora brister vad gäller saklighet och allsidighet.

Undersökningen av gymnasieböckerna i naturvetenskap visar också att det idéhistoriska perspektivet i böckerna måste förbättras. De historiska notiserna ger definitivt intrycket att det fanns en skarp konflikt mellan forskarna och kyrkan ända sedan 1500-talet. Detta är inte korrekt, kyrkan var i många stycken en förutsättning för naturvetenskapens framväxt. Kyrkan har själ att visa mer uppskattning av naturvetenskapens framsteg, men naturvetenskapen bör också vinnlägga sig om att inte beskriva relationen som värre än vad den behöver vara.

Ett annat genomgående drag i både mellan- och högstadiets religionsböcker är den distanserade hållningen till Bibeln, som inte är begränsad till en vetenskapligt välgrundad diskussion om ålder och författarskap et cetera. Majoriteten av böckerna ger tvärtom en bild från den allra mest skeptiska grenen av historieforskningen. Mer allsidigt hade varit att beskriva hur huvudfåran i framför allt nytestamentlig forskning under senare decennierna tvärtom har stärkt traditionella kristna uppfattningar. Även teologiskt tycks flera förlag ha fastnat i en liberal strömning som inte längre är självklar bland bibelforskare, och framför allt inte bland de väckelserörelser som växer i världen utanför Europa – en gren av kristenheten som generellt också förbises i böckernas beskrivningar av kristendomen idag.

Kursplanen understryker att eleverna behöver utveckla förståelse för hur religionen formar identitet, värderingar och livsstil, och hur människor lever med och uttrycker sin religion och tro på olika sätt. Detta saknas dock ofta när det gäller kristendomen, vilket gör böckernas beskrivningar alltför förenklade och opersonliga. När bilden av den kristna tron härigenom blir osaklig och ensidig stjälper vissa läroböcker elevernas möjligheter att jämföra och förstå, snarare än att hjälpa.

Speciellt i avsnitt med uppenbara brister försvåras en fördjupad analys av böckernas innehåll och tendens genom avsaknaden av signerade kapitel. Det är förstaeligt om förlagen menar att läsningen skulle kunna störas om författarnamn skulle anges till respektive kapitel. Sådan information kan dock ges på annan plats, exempelvis på böckernas titelsidor.

Ibland finns också tecken på redaktionell bearbetning av personer med olika kunskapsnivå eller tendens. Ett exempel är SOS Religion, vars brödtext har en relativt god beskrivning av treenigheten, men där en inlagd faktaruta förklarar orsaken till att Jesus kallades Guds son med att dåtidens människor inte hade så god kunskap om genetik.

Läroböcker bör vidare anpassas till rätt åldersgrupp. Detta betyder dock inte att man ska förenkla bortom det absurdas gräns, med formuleringar av typen: "Människorna gjorde inte riktigt som Gud ville" eller att Jesu budskap kan sammanfattas med "hur Gud ville att människor skulle vara mot varandra", eller att "de som inte levt som Jesus predikat" hamnar i helvetet, som olika högstadietböcker berättar.

Här finns också anledning att uppmärksamma redaktörens och faktagranskarens roll i framtagandet av läroböckerna. Det är möjligt att vissa av de grövsta felen har rättats till senare upplagor, men faktum kvarstår att vissa formuleringar och felaktigheter är så grova att de aldrig borde ha tryckts i en bok från Sveriges fyra

dominerande läromedelsförlag. Det framstår dessvärre inte heller som att dessa problem skulle ha förbättrats över tid. SOL Nova, som är den nyaste läroboken, publicerad just inför grundskolans nya kursplaner, är tvärtom en av de böcker som uppvisar allra störst brister.

Inför de nya kursplanerna i grundskolan 2022 bör den här granskningen vara av värde för statliga myndigheter och läromedelsförlag, men kanske framför allt för de lärare som ska använda läroböckerna i den dagliga undervisningen. Vår sammantagna analys är att en tydlig förbättring behövs från förlagens sida, en förbättring som rimligen bör följas upp av lärarkåren, av Skolverket och Skolinspektionen.

Det är inte osannolikt att Sveriges starkt sekulärindividualistiskt präglade kultur har utövat en påverkan på läroboksförfattare och förlag som dessa själva inte ens varit medvetna om. Det är därmed inte heller osannolikt att både de som producerat läroböckerna och de lärare som använt dem har haft en intuitiv känsla att de problem som vi lyft fram i denna rapport ligger inom ramen för det acceptabla. Just därför behövs en ärlig granskning och debatt av varför just kristendomen får en så negativ beskrivning i ledande läromedel.

Vi vill också uppmuntra till vidare komparativa studier. Hur skiljer sig vår tids läroböcker och kursplaner från tidigare decennier? Och finns det tydliga skillnader mellan hur kristendomen och andra religioner porträtteras i böckerna? I vår analys av religionsböckerna har vi studerat faktakapitlen om Bibeln och kristendomen, men kan motsvarande kristendomskritisk tendens konstateras även i andra avsnitt, exempelvis etikavsnittet i böckerna?

Tomas Widholms avhandling, som fokuserar på läromedelsbruket i gymnasieskolans religionsundervisning, visar att läroböcker är långtifrån de enda former av läromedel som används i undervisningen. Hans undersökning visar att traditionella läroböcker användes under endast 18 procent av lektionstiden.³¹³ Här finns anledning till fördjupade studier om vilken tendens som kan spåras i andra typer av material som används i skolans undervisning.

Den förändring som Skolverket lyfter fram allra först inför de reviderade läro- och kursplanerna lyder: "Fakta och förståelse betonas mer för att visa att goda ämneskunskaper har ett värde i sig."³¹⁴ Denna formulering gör det extra viktigt för läromedelsförlagen att rätta till de osakligheter som vi belyst i denna rapport, där eleverna med befintliga läromedel riskerar att få med sig otillräckliga och ibland dessutom felaktiga kunskaper.

Läroplanen förkunnar dessutom att alla föräldrar med förtroende ska kunna skicka sina barn till skolan "förvissade om att barnen inte blir ensidigt påverkade till förmån för den ena eller andra åskådningen".³¹⁵ Detta krav gäller alla huvudmän, även den offentliga skolan. I den bästa av världar kan den svenska skolan *både* erbjuda en bred flora av skolor med olika huvudmän, *och* en saklig och allsidig undervisning i den allmänna skolan. Den här rapporten har sitt fokus på det

313 Widholm, *Läromedel i praktiken*, 113.

314 *Ändrade läroplaner och kursplaner hösten 2022*, Skolverket, <https://www.skolverket.se/undervisning/grundskolan/aktuella-forandringar-pa-grundskoleniva/andrade-laroplaner-och-kursplaner-hosten-2022#:~:text=Fakta%20och%20f%C3%B6rst%C3%A5else%20betonas%20mer,det%20centrala%20inne%C3%A5llet%20%C3%A4r%20tydligare>.

315 *Läroplan för grundskolan*.

andra av dessa två ben, med särskild tonvikt på hur ledande läromedel framställer den kristna tron och dess roll i förhållande till naturvetenskapen.

Avslutningsvis kan det finnas anledning att ge ett sammanfattande omdöme om de studerade läroböckerna. För betygen A respektive C i religionskunskap för år 9 krävs att eleven kan redogöra för "komplexa samband med välutvecklade och väl underbyggda resonemang" respektive "relativt komplexa samband med utvecklade och relativt väl underbyggda resonemang".³¹⁶ Tyvärr visar denna undersökning dock att flera läroböcker själva inte når upp till denna nivå. Hur skulle då eleverna kunna nå ett högre betyg än E? Precis som en elev kan få tillbaka en skoluppgift med kravet på att rätta till felen och lämna in igen, vill vi skicka med samma omdöme till Sveriges ledande läromedelsförlag: Gör om – gör rätt!

Två av böckerna på högstadiet har så allvarliga brister att vi direkt vill avråda från att använda dem i någon skola: Gleerups *Utkik religion* och Natur& Kulturs *SOL Nova*. Dessa bör revideras i grunden för att uppfylla kraven på saklighet och allsidighet. Vad gäller övriga böcker hoppas vi att förlag och lärare tar till sig de brister som vi uppmärksammat i denna granskningsrapport, och tar våra rekommendationer som anledning att förbättra läroböcker och undervisning så att barn och ungdomar i den svenska skolan kan få en så saklig, allsidig och god undervisning som de har rätt till.

Referenser

Nationella styrdokument

(Samtliga nedanstående från Skolverket, åtkomliga via skolverket.se)

Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011, (Reviderad 2019).

Läroplan för gymnasieskolan 2011.

Kursplan religionskunskap

Kommentarmaterial till kursplanen i religionskunskap, (2017)

Ämnesplan naturkunskap, fysik, biologi

Naturvetenskapsprogrammet, program mål

Ändrade läroplaner och kursplaner hösten 2022.

Läromedel

Religionskunskap mellanstadiet

Abrahamsson, Marianne *PULS Religion*, Stockholm: Natur & Kultur, 2011

Bohlin, Senait, *Utkik religion*, Malmö: Gleerups, 2015

Ring, Börge & Daniel Sandin. *Upptäck religion*, Stockholm: Liber, 2008

Religionskunskap högstadiet

Berlin, Ingrid och Börge Ring. *SOS Religion*, Stockholm: Liber, 2019

Högberg, Ole, David Isaksson, Mats Sundqvist, *Prio Religion*, Stockholm: Sanoma, 2014

Nygren, Boel. *SOL Nova 7*, Stockholm: Natur & Kultur, 2020

Nygren, Boel och Jennie Rosén, *SOL Nova 8*, Stockholm: Natur & Kultur, 2021

Olofsson, Hans och Rolf Uppström. *Utkik Religion*, Malmö: Gleerups, 2014

Naturvetenskapliga ämnen gymnasiet

Alphonse, Rune, Lars Bergström, Per Gunnvald, Erik Johansson, Roy Nilsson. *Fysik 2 Heureka*. Stockholm: Natur & Kultur, 2010; *Fysik 3 Heureka*, Natur & Kultur, 2013.

Arvanitis, Leena, Karim Hamza, Carl Johan Sundberg. *Biologi 1 Campus*, Stockholm: Sanoma, 2018.

Arvanitis, Hamza, Sundberg, Anders Pålsson. *Biologi 2 Campus*, Sanoma, 2021.

Björndahl, Gunnar, Johan Castenfors, Sandra Dahlen, Birgitta Landgren, Robert Obing, Sara Wahlberg. *Naturkunskap 1b Frank gul*, Stockholm: Liber, 2017; *Naturkunskap 2 Frank grön*, Liber, 2013.

Björndahl, Landgren, Mikael Thyberg. *Biologi 1 Spira*, Liber, 2011

Björndahl, Castenfors. *Biologi 2 Spira*, Liber, 2013

Björndahl, Castenfors, Wahlberg. *Naturkunskap 1a Frank blå*, Liber, 2018.

- Brynhildsen, Lena, Henrik Brändén, Magnus Ehinger. *Biologi 1 Insikt*, Stockholm: Natur & Kultur, 2011.
- Feldman, Louis H. *Studies in Hellenistic Judaism*. Leiden: Brill, 2006.
- Fraenkel, Lars, Daniel Gottfridsson, Ulf Jonasson. *Fysik 1 Impuls*, Malmö: Gleerups, 2012; *Fysik 2 Impuls*, Gleerups, 2012.
- Gustafsson, Jörgen. *Fysik 1 och Fysik 2*. Lund: Studentlitteratur, 2021.
- Henriksson, Anders. *Naturkunskap 1a1 Synpunkt*, Malmö: Gleerups, 2011; *Naturkunskap 1b Synpunkt*, Gleerups, 2011; *Naturkunskap 2 Synpunkt*, Gleerups, 2013; *Biologi 1 Iris*, Gleerups, 2012; *Biologi 2 Iris*, Gleerups, 2013.
- Karlsson, Janne, Thomas Krigsman, Bengt-Olov Molander, Per-Olof Wickman. *Biologi 1*, Stockholm: Liber, 2015; *Biologi 2*, Liber, 2015
- Kirsebom, Lisa. *Naturkunskap 2, Insikt*, Stockholm: Natur & Kultur, 2013.
- Kvist, Göran, Klas Nilsson, Jan Pålsgård. *Fysik 1 Ergo*, Stockholm: Liber, 2018; *Fysik 2 Ergo*, Liber, 2019.
- Lundegård, Iann, Karolina Broman, Gunilla Viklund, Per Backlund. *Naturkunskap 1b*, Stockholm: Sanoma, 2013.
- Lundegård, Broman. *Naturkunskap 2*, Sanoma, 2013.

Litteratur och webb

- Aldrin, Viktor och Aldrin, Emma, "Hur förmedlas kristendomen i läromedelstexter för gymnasieskolan? En ideologikritisk analys", *Nordidactica – Journal of Humanities and Social Science Education*, 2018:2, s. 23–44, <http://kau.diva-portal.org/smash/get/diva2:1223348/FULLTEXT01.pdf>
- Broberg, Maximilian 2020, "The use of teaching materials in religious education in Sweden: a quantitative analysis of Swedish religious education teachers' reported use of teaching materials in RE classrooms", *British Journal of Religious Education*, 42/1, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01416200.2017.1405795>
- Carlson, Stephen C. 2010 "The Accommodations of Joseph and Mary in Bethlehem: Κατάλυμα in Luke 2.7", *New. Test. Stud.*, 56, s. 326-342, doi:10.1017/S0028688509990282,).
- Eddebo, Johan, Per Ewert & Sven Magnusson 2020, *Kränt för sin tro. Kristna ungdomars upplevelse av sekulär intolerans i dagens svenska skola*, Claphaminstitutet, rapport 4:2020. https://www.claphaminstitutet.se/wp-content/uploads/2020/09/ClapRapport4_helpdfhemsida.pdf
- Ewert, Per *Landet som glömde Gud*, Skellefteå: Norma, 2022.
- Fejes, Andreas & Robert Thornberg (red) *Handbok i kvalitativ analys*, andra upplagan, Stockholm: Liber, 2015.
- Holmqvist Lidh, Carina *Representera och bli representerad – Elever med religiös positionering talar om skolans religionskunskapsundervisning*, licenciatuppsats, Karlstad universitet, 2015 <http://kau.diva-portal.org/smash/get/diva2:1038308/FULLTEXT01.pdf>
- Härenstam, Kjell 1993 *Skolboksislam. Analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap*, Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Härenstam, Kjell 2000 *Kan du höra vindhästen? Religionsdidaktik – om konsten att välja kunskap*, Lund: Studentlitteratur.

- Kittelmann Flensner, Karin *Religious Education in Contemporary Pluralistic Sweden*. Diss., Göteborgs universitet, 2015 https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/40808/1/gupea_2077_40808_1.pdf
- Liljestrand, Johan; David Carlsson & Peder Thalén "Moderniserad kristendom i läroböcker för högstadiet" *Nordidactica – Journal of Humanities and Social Science Education*, 2021:3
- Löfstedt, Torsten, "Framställningen av treenighetsläran i läroböcker i religionskunskap", *HumaNetten* nr 42, 2019 <https://open.lnu.se/index.php/hn/issue/view/150/HumaNetten%2042>.
- McGrath, Alister *Theology – The Basics*, 4 uppl, Oxford: Wiley Blackwell 2018.
- Selander, Mats *Myten att Giordano Bruno blev martyr för sina vetenskapliga påståenden; Myten om Galileis konflikt med katolska kyrkan*, Vetenskap & Tro, <https://vetenskapochtro.se/>
- Stark, Rodney, *The Triumph of Christianity*, New York: Harper Collins, 2011.
- Varannan kristen ungdom upplever sig kränkt för sin tro*, Stockholm: Sveriges kristna råd, 2019, <https://www.skr.org/wpcontent/uploads/2020/02/unga-troende-i-samhallet-16-sidor-den-29-april2020.pdf>.
- Widholm, Tomas *Läromedel i praktiken: Läromedelsbruk i religionskunskap på gymnasiet*. Diss., Linköpings universitet, 2020 <http://www.divaportal.org/smash/get/diva2:1471073/FULLTEXT01.pdf>
- Vikdahl, Linda *Det kommer inte på tal: En studie om religiös och kulturell mångfald i grundskolan* Skellefteå: Artos Academic, 2018.